

KÖZLEMÉNYEK

A pesti Fischer könyvkötő és könyvkereskedő család történetéhez. A XVIII. század végén és a XIX. század elején Pesten működő FISCHER család neve nem ismeretlen a szakirodalomban, a róluk alkotott képet azonban most megkíséreljük kiegészíteni, illetve helyenként módosítani.

A magyar könyvkötészet története még ma sem teljesen feldolgozott. Rész-tanulmányokkal találkozunk a különböző korokból, de egyes századok feldolgozása részben vagy teljesen hiányzik. Természetesen hiányosak a FISCHER családra vonatkozó ismereteink is. Működésükkel már többen foglalkoztak, de elsősorban a könyvkereskedelemben folytatott tevékenységüket méltatták.¹ Ebben az időszakban nem választ-hatjuk külön a könyvnyomtatót, a könyvkereskedőt és a könyvkötőt, de e család tevé-kensége elsősorban mint könyvkötőké érdemel nagyobb figyelmet.

Az ismert nevű pesti könyvkötőmesterek közül kiemelkedik a FISCHER család, amelynek egyik tagja, ifjabb FISCHER János, az Európában a XVIII. század folyamán divatos új technikával, a batikkal magas színvonalú kötéstáblákat hozott létre.

Az eddigi szakirodalomban a XVIII. és XIX. századdal ROMHÁNYI Károly össze-foglaló munkája foglalkozik.² Ebben azonban több téves megállapítás is található a korábbi kutatások álláspontjának megfelelően, amikor is feltételezték, hogy a könyveket a kiadás helyén kötötték be. Ezt az elvet az újabb, levéltári adatokon alapuló kutatások megdöntötték. ROMHÁNYI FISCHER Jánost mint XVIII. századvégi könyvkötőmestert említi, aki 1776-ban kapott polgárjogot Pesten. A polgárkönyvben még egyszer, 1806-ban is találkozunk a FISCHER János névvel. Ez azonban már fia, akinek a személye nem volt ismeretes az eddigi szakirodalomban.

A könyvkötő és könyvkereskedő FISCHER család a kor pesti polgárainak tipikus képviselője. Az a tény, hogy korukban kiemelkedő kötéseket hoztak létre, s ugyanakkor a könyvkötés mellett könyvkereskedéssel is foglalkoztak, indokolja, hogy behatóbban foglalkozzunk velük, és a rájuk vonatkozó szórvány adatokat lehető teljessé tegyük.

A XVIII. századi Magyarország könyvkultúrájában jelentős szerepet játszik Pest, amely ekkor válik az ország gazdasági és kulturális központjává. Budának és Pestnek a töröktől való felszabadulása után azonnal találkozunk a városokban letelepedő könyvkötőkkel. A XVIII. század végétől lassan-lassan ez a két város veszi át az irányító szerepet, amelyet eddig a kényszerítő történelmi helyzet következtében Nagyszombat, Pozsony, Debrecen töltött be. A nagy fellendülés egyik alapja, hogy Pest fokozatosan a belső kereskedelem központja lett. Évenként négy vásárt tartottak itt, ahol könyveket is árusítottak. A kulturális fejlődésre nagy hatással volt, hogy az egyetemet és vele az

¹ GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században.* Bp. 1917.

² ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII.—XIX. században.* Bp., 1937.

Egyetemi Nyomdát Nagyszombatból Budára helyezték. Pesten működött az ország nyomdáinak körülbelül egyharmada is. Ez a könyvkötők számára újabb lehetőségeket biztosított. A XVIII. században a könyvnyomdák mellett könyvkötőműhelyeket is létesítettek. Ismerünk azonban önálló könyvkötőket, akik könyvárusítással is foglalkoztak. Nagyobb városainkban céhekbe tömörülve dolgoztak, így Kassán, Debrecenben, Pozsonyban, majd a XVIII. századtól csaknem valamennyi jelentősebb magyarországi városban kimutathatók. Adataink vannak a pesti céh működéséről is.

A nagyarányú fejlődés mégsem tudta valamennyi könyvkötő gond nélküli megélhetését biztosítani, mert ugyanakkor megnövekedett a számuk, fokozódott a verseny.

A nyomdák nyomtatványaik és kalendáriumaik terjesztésére bizományosokat foglalkoztattak, akik legelőbb esetben könyvkötők voltak. Ezek a bizományosok letelepedtek a kisebb hazai városokban, könyv- és papírkereskedéseikben árusították a bizományba kapott könyveket, és kielégítették a város könyvkötési igényeit is. A könyvkereskedés ekkor még szabad pálya volt, csak a XVIII. század második felében szabályozták. A tiltott könyvek kivételével minden könyvvel kereskedhettek, kötött és kötetlen, új és régi könyvvel egyaránt. A szabályok áthágásának a megtorlására könyveik elkobzását helyezik kilátásba. A század folyamán bevezették a nyomtatványok szabaldalmát is (pl. tankönyvek és kalendárium), s ilyenkor gyakran koboztak el könyvkötőktől és könyvkereskedőktől engedély nélkül kiadott és terjesztett nyomtatványokat. Ezt a büntetést alkalmazták például FISCHER Jánosnál is.³

A könyvvásárlók és könyvgyűjtők között már a XV. századtól találkozunk középnemesekkel és polgárokkal. Ez azonban általánossá csak a XVIII. századtól válik. Fennmaradt iratokban, hagyatéki perekben gyakran találkozunk pap, tanár, orvos, mérnök és diák nevével, akik a könyvkötőnek, illetve a könyvkereskedőnek tartoztak.⁴ Ismerjük még az iskolák mellett létesült könyvtárak, később az egyes városok gyűjtőtevékenységét is, de kötetéstörténeti szempontból a legjelentősebb főuraink ilyen irányú tevékenysége. A magyar főurak közül néhánynak jelentős könyvgyűjteménye volt, amelynek a fennmaradt részében találhatjuk meg ma is a kötetéstörténeti emlékeket, sőt nem egyszer a rájuk vonatkozó egyéb iratokat is. Itt kell megemlítenünk BETHLEN Kata, BOD Péter, RÁDAY Pál és Gedeon, az ESTERHÁZYak, KLIMÓ György és JANKOVICH Miklós nevét.

FISCHER János működésének vizsgálatához a legjelentősebb gyűjtemény a Ráday Könyvtár, ahol könyvkötőnk több levéltárilag hitelesíthető munkája ma is megtalálható.

FISCHER János könyvkötő 1776-ban kapott polgárjogot Pesten, ahol a város jegyzőkönyve szerint dolgozott a városnak.⁵ ROMHÁNYI idézett munkájában — ma már tudjuk, hogy tévesen — neki tulajdonítja a két batiktechnikával készített és mester jelzéssel ellátott díszkötést.

Az idősebb FISCHER életéről annyit tudunk, hogy csehországi származású. A polgárkönyv szerint Pilgramból (Bilgram) való, a Belvárosi plébánia házassági anyakönyve szerint prágai születésű. 24 éves, amikor Pesten feleségül veszi Magdalena MÜLLERT (MÜLLNER), Jacob MÜLLER könyvkötő özvegyét. A 34 éves özvegyvel 1776. április 24-én köt házasságot.⁶ Néhány hónappal ezután megkapja a polgárjogot.⁷

³ A Helytartótanács 1788. május 29-i rendelete alapján iskolakönyveket foglaltak le. GÁRDONYI: *I. m.* 29—31. l.

⁴ GÁRDONYI: *I. m.* 47. l.

⁵ ROMHÁNYI: *I. m.* 67. l.

⁶ Budapest-belvárosi plébánia, Belváros Házassági Ház. *Matricula copulatorum ab anno 1752—1783.* 279. l.

⁷ 1776. december 17. *Pesti tanácsulési jegyzőkönyv* 1776. 292. l. — ILLYEFALVI Lajos—PALLÓS Jenő: *Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai.* Bp. é. n. 446. l.

MÜLLER Jakab győri származású könyvkötő 1752. június 15-én kapott polgárjogot Pesten.⁸ MÜLLER győri munkásságáról nem maradt fenn adatunk. Ebben az időben Győrben dolgozik még egy MÜLLER Jakab nevű könyvkötő,⁹ kettőjük személye azonban nem azonos. A Pesten is dolgozó MÜLLER Jakabnak itt készített munkái közül ez ideig azonosítani nem tudtunk. Az azonosítást megnehezíti az, hogy halála után FISCHER János lett a műhely folytatója, aki már feltehetőleg megelőzően is legénye volt. Később, a műhely átvétele után szerszámaival, illetőleg azok egy részével tovább dolgozik.

FISCHER János jómódú pesti polgárnak számít, 1786-tól az Ujvilág utcai¹⁰ 384. számú ház az ő nevén szerepel.¹¹ Anyagi helyzetében nagy csapást jelentett az 1789-i árvíz. Károsodásának a mértékét nem ismerjük, de jelentős lehetett, mert az árvízkárosultak között, akiket a gyűjtésből segélyeztek, találkozunk a nevével: 1791. december 3-án 30 Ft-ot vett át.¹² Ez az utolsó adatunk, amelyben FISCHER János szerepel. A következő években a műhely folytatójaként özvegyét említik a kimutatások. Halálának idejét 1791 végére, illetve 1792 első hónapjaira tehetjük. Feltehető, hogy nem Pesten halt meg, mert a Budapest-belvárosi plébánia halotti anyakönyvében nem szerepel.

Özvegy FISCHER Jánosné munkásságáról mindössze annyit tudunk, hogy férje halála után még hosszú ideig folytatta a munkát. Erről elsősorban a könyvkötő összeírásokból és Pest város tanácsának az irataiból értesülünk. A könyvkötés mellett folytatja a könyvkereskedést is.¹³

Ifjabb FISCHER János 1782. augusztus 28-án született.¹⁴ Apja műhelyében tanult. 1800. március 14-én kelt beadványából, amelyet Pest város tanácsához intéz, arról értesülünk, hogy vándoréveinek a kibővítéséhez kér engedélyt.¹⁵ Ebben a kérvényben Joannes FISCHER könyvkötőlegény mint Johannes FISCHER könyvkötő segéde szerepel. Kérése az, hogy további három évig más körzetben folytathassa vándorlását. Vándorlással után 1805-ben újból Pesten van. 1805. október 2-án házasságot köt Magdalena DURSTMÜLLERINNEL.¹⁶ Ifjabb FISCHER János 1806. május 24-én kap polgárjogot mint pesti származású, katolikus, házassal bíró (könyvkötő).¹⁷ Néhány évig jólmenő műhelye lehetett. Vagyonának alapját felesége öröksége jelentette, aki apja, Leopold DURSTMÜLLER pesti asztalosmester halála után¹⁸ 9234 fl. 19 kr. értékben kapja meg örökségét. Ezen az összegben a Vármegye utcában házat vettek. 1810-re azonban már 4000 ft. adósságuk van. Végrendeletében pedig arról panaszkodik, hogy a ház jövedelméből nem lehet megélni. A háborús idők és a könyvkötők számának a növekedése — mint ő maga írja — megnehezítette a könyvkötőmesterek helyzetét. Elmondja, hogy a könyvkötő mesterségből nem lehet megélni, az életfenntartás is gond a háborús időkben, és ezért a ház eladására kényszerülnek. A 15 000 fl. eladási összegből az adósságok kifizetése után 1200 fl. maradt. FISCHER János anyagi helyzetének a romlása jól mutatja az 1811-i devalváció hatását a polgárokra.

Ő maga eladósodásukat az udvari pénzrendelet következményének mondja. Anyagi helyzetük javítására felesége, Magdalena FISCHER 1812. július 20-án „tabac”-

⁸ ILLYEFALVI—PALLÓS: *I. m.* 216. l.

⁹ B. KOROKNAY Éva: *Győr régi könyvkötészete*. Magy. Könyvszle. 1955. 88—110. l.

¹⁰ Ma Semmelweis utca.

¹¹ Pesti Levéltár, Belvárosi teleklevelek 1780—1798. 96. l.

¹² Pesti Levéltár, Int. a. m. 4447.

¹³ GÁRDONYI: *I. m.* 45. l.

¹⁴ Belvárosi plébánia, Belváros Kereszt 8. 234. l.

¹⁵ Pesti Levéltár, Mis. a. m. 4748.

¹⁶ Belvárosi plébánia, Belvárosi házasságok 3. 70. l.

¹⁷ ILLYEFALVI—PALLÓS: *I. m.* 562. l.

¹⁸ 1806. július 30.

üzlet nyitására kér engedélyt.¹⁹ Kérvényében mint polgárjoggal rendelkező könyvkötő felesége szerepel. Elmondja, hogy foglalkozásukból nem tudnak megélni, mert nincs elég munka. Magdalena FISCHER még 1819-ben is „Tabac-Blätter”-rel foglalkozó személyként van feltüntetve. A budai dohányüzlet úgy látszik jobban jövedelmezhetett, mert a következő évekre jelentős vagyont gyűjtöttek össze. Ezt azonban az 1838-i árvíz következtében nagyrészt elvesztették. Ezek után ismét gondokról panaszkodnak. Azt írják, hogy az évi 360 fl. haszon nem fedezi az életszükségletüket. Az 1844-ből fennmaradt végrendelet fontos támpont, mert itt ők maguk mondják el életkörülményeiket.²⁰ Ezenkívül sok, a XIX. század eleji gazdasági és kézműipari helyzetre jellemző adatot tudhatunk meg belőle; teljes feldolgozása még értékes tanulságokkal szolgálhat.

FISCHER János 1844-ben, felesége, Magdalena pedig 1850 augusztusában halt meg. Végrendeletüket 1850. augusztus 14-én nyújtották be kihirdetés végett Pest város tanácsához a GSCHTALTMAYER testvérek. József, Magdalena és Charlotte GSCHTALTMAYER ugyanis a fő örökösök. Nyilvánvalóan rokonságban állottak az elhunyt könyvkötővel, anyjuk ti. Catharina FISCHER volt. A testvéreken kívül még néhány személy örökölt kisebb összegeket, rajtuk kívül az egyház, a polgári kórház és a szegényház jut adományhoz. A Szénpatak utcai ház,²¹ amelynek 600 ft az évi jövedelme, továbbá a csapások következtében megfogyatkozott berendezés, ruházat stb. a testvéreknek jutott. A GSCHTALTMAYER család szintén könyvkötéssel foglalkozott. Joseph GSCHTALTMAYER (GSTALLMAYERnek írva) könyvkötő nevével az 1799–1801-i összeírásokban is találunk.²² A fennmaradt számlák tanúsága szerint JANKOVICH Miklós²³ számára is dolgozott. 1819 és 1825 között ismét előbukkan a név. Több számla található az Egyetemi Könyvtár iratai között, amelyek szerint GSCHTALTMAYER (GSTALDMAYERnek írva) compactor a könyvtár számára dolgozott.²⁴

1837. június 3-án arról értesülünk, hogy GSCHTALTMAYER József könyvkötő-mestert felvették a pesti polgárok közé.²⁵ Valószínű, hogy ő az előbb említett GSCHTALTMAYER József fia, akiről a FISCHER-féle végrendelet is megemlékezik.

Arról, hogy a FISCHER és a GSCHTALTMAYER könyvkötőműhelyek között milyen közelebbi kapcsolat volt, illetve hogy a ház berendezési tárgyaival együtt a könyvkötő eszközöket is öröklik-e a GSCHTALTMAYER testvérek, adatunk nem maradt fenn, s ma még munkáik alapján sem tudjuk a kérdést eldönteni. Munkájukkal kapcsolatos további kutatások adnak majd erre és még sok más kérdésre feleletet. Műveik azonosítása még szintén elvégzendő feladat. Ezek után vizsgáljuk meg a FISCHER-műhely kötésemlékeit.

Az adatok ismeretében idősebb FISCHER János munkássága is kibontakozik. Az első biztos támpontot a RÁDAY-család levéltárában fennmaradt könyvkötőszámla nyújtja, amelyben 28 mű van felsorolva.²⁶ Ezek közül a Ráday Könyvtár mai állományából eddig 14 művet tudunk azonosítani.²⁷ Ez a kisebb könyvcsoport lett további vizsgálataink

¹⁹ Pesti Levéltár, Int. a. m. 7157.

²⁰ Pesti Levéltár, Pesti Hagyatéki a. n. 5196.

²¹ Pest, Nr. 489.

²² Pesti Levéltár, Classifications-Buch.

²³ OSZK JANKOVICH Miklós hagyatékából eredő iratok, feljegyzések, levelezés. Jan. Analekta 36.

²⁴ Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Könyvkötő-könyv 1783–1825 között 153. Sz. KOROKNAY Éva szíves közlése, akinek e helyütt is köszönetet mondok a munka megkezdésekor adott tanácsaiért.

²⁵ ILLYEFALVI—PALLÓS: I. m. 125. l.

²⁶ RÁDAY-család Levéltára. *Könyvkötők és könyvkereskedők számlái 1735–1799.*
²⁷ A számla alapján azonosított művek: 1. (0.227); 2. (0.2285); 4. (0.4734); 5. (0.3476); 9. (0.4318); 10. (0.5188); 13. (0.2071); 15. (0.686/1); 16. (0.319); 17. (0.2263); 19. (0.2300); 20. (0.2905/1); 25. (I. 90); 26. (0.333/1).

alapja, mert e hiteles munkák ismeretében már el lehetett készíteni a könyvkötőmester által használt bélyegzők és más munkaeszközök mintakészletét. Ennek alapján megállapíthattuk, hogy a Ráday Könyvtáron kívül más XVIII. századi eredetű gyűjteményben is megtalálhatók FISCHER János kötéseai.

FISCHER-kötésekkel találkozunk a szegedi Ferences-gyűjteményben;²⁸ egy másik rendkívül rossz állapotban levő kötetét a pécsi Egyetemi Könyvtár őrzi.²⁹ Az Országos Levéltárból az Iparművészeti Múzeum kötésgyűjteményébe kerültek azok a könyvformájú irattároló dobozok, amelyek egykor a SÁNDOR család iratait foglalták magukba.³⁰ Ezek szintén FISCHER János munkáiként határozhatók meg. A fentiekből, továbbá FISCHERnek ma még teljesen fel nem derített, csak feltételezhető egyéb főúri megrendelőinek a személyéből arra a következtetésre juthatunk, hogy idősebb FISCHER János első-sorban főurak számára dolgozott. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy amikor a XIX. század elejétől a nagy magángyűjtemények fejlődése leáll vagy meglassul, a fia arról panaszkodik, hogy nincs elég munkája; feltehetően a család elvesztette régi megrendelőinek a nagy részét.

²⁸ Szeged, Egyetemi Könyvtár, Ferences-gyűjtemény 1479.

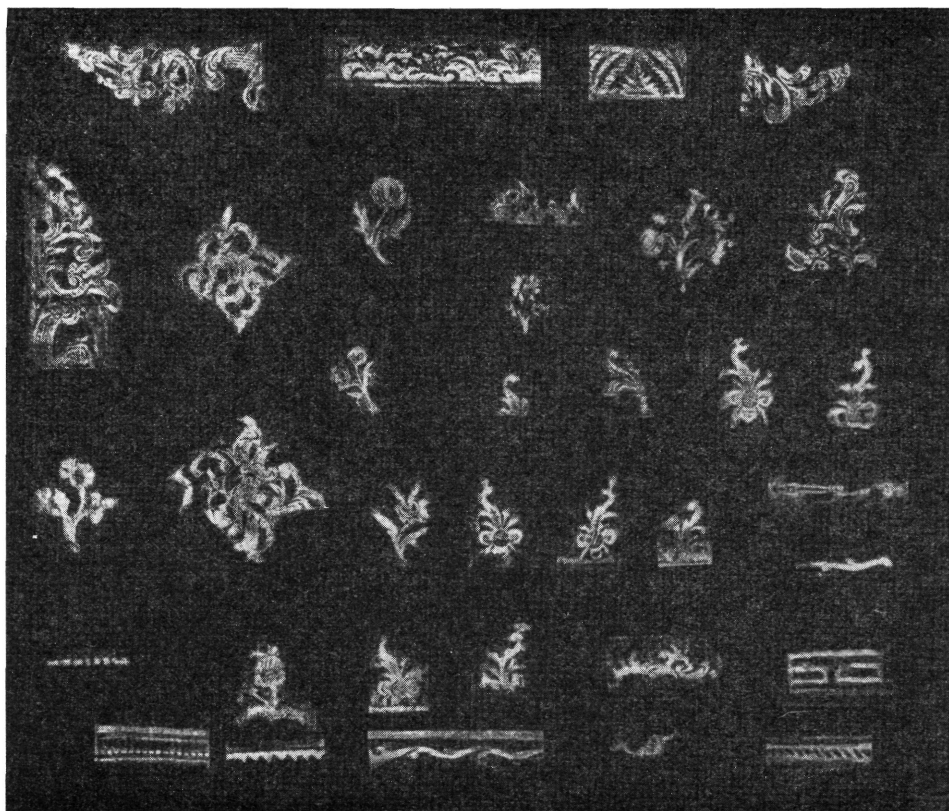
²⁹ Pécs, Egyetemi Könyvtár, KLIMÓ-gyűjtemény 61 123.

³⁰ Iparművészeti Múzeum 52.842. 1–13.

A számla alapján FISCHERnek tulajdonítható könyvkötések kivétel nélkül barna bőrből valók, csak a gerincük díszített. Keletkezési idejüket pontosan meghatározni nem tudjuk, de a nyomtatványok keletkezési idejéből kiindulva, ahol az utolsó kiadási év 1781, és figyelembe véve stílusukat, az 1780-as évekre tehetjük azt. A könyvek táblája legtöbbször márványozott, vaknyomású vonalkerettel díszített. Az aranyozott gerincek díszítése barokk jellegű. Az említett könyvek a késői barokk stílusjegyeit viselik magukon. Ezideig egyetlen olyant sem ismerünk, amelynek a táblája is díszített lenne. A gerincmezők közepében különböző virágok, virágtövek, levelek és madarak, stilizált növénydíszek találhatók, sordíszként növényi díszeket, vonal- és pontdísz-változatokat, apró rocaille-okat és meander szalagot használ.

Hiteles munkáit a gerincmező uralkodó dísze szerint a következő csoportokra oszthatjuk: 1. Kis virág körül stilizált levelekből alkotott négyzet alakú dísz; 2. Virágos ág, rajta madár; 3. Apró virágos ág; 4. Virágos ág, amelyből két szírom lángnyelvszerűen kiemelkedik; 5. Gránátalmás ág; 6. Kétleveles virágtő; 7. Sávozott vonaldísz.

A Ráday Könyvtár behatóbb vizsgálata során megállapítható, hogy FISCHER János más alkalommal is dolgozott RÁDAY Gedeon számára. A már ismert bélyegzőlenyomatok alapján olyan kötéseket is neki tulajdoníthatunk, amelyek elkészítéséről nem maradt fenn számla. Hasonlóképpen csak a díszítési módból határozhatjuk meg az ország más könyvtáraiban levő munkáit is. Ezek kivétel nélkül az első csoportba tartozó kötések.

Ifjabb FISCHER János munkáit levéltári adatok alapján hitelesíteni nem tudjuk. Elsősorban stíluskritikai alapon — a történeti adatok figyelembevételével — tulajdoníthatjuk neki a batikolt díszkötéseket. A két ismert munkán „Fischer Buch-binder in Pest” mesterjelzés található, s ROMHÁNYI ennek alapján tulajdonította e két, s egy jelzetlen — stílusban és technikai kivitelben rendkívül közel álló — munkát idősebb FISCHER Jánosnak. Az utolsó években megtalált batiktechnikával készült s nagyrészt empire stílusú kötések között találtunk még ifjabb FISCHER János munkái közé sorolható kötetet. Ez utóbbi és a jelzett kötések behatóbb vizsgálata után kétséget kizáróan ezek a kötések az ifjabb mester munkái közé sorolhatók.³¹ A díszkötéseken kívül egyéb munkái biztonsággal még nem azonosíthatók.

A FISCHER család munkásságára és a család tagjaira vonatkozó adatok feltehetően még bővülni fognak. A FISCHER könyvkötő és könyvkereskedő család vázolt tevékenysége és a folyamatban levő munkálatok feltehetően elősegítik a magyarországi — s ezen belül a pesti — könyvkötészet XVIII—XIX. századi történetének jobb megismerését.

HALÁSZ MARGIT

Nyomdászinas-sorsok a XVIII. században. Különösképpen jövedelmező mester ségnek a nyomdászatot aligha tarthatjuk a XVIII. században. A legjövedelmezőbb munkákat, például az imádságoskönyvek nyomását az Egyetemi Nyomda foglalta le magának, a református írásműveket a debreceni, a naptárakat csak privilégizált nyomda állíthatta elő, a jogért késhegyre ment a versengés, és ha valamely nyomda mégis megpróbálkozott naptár nyomásával, nemesak elkobozták a terméket, ami nagy kárt jelentett, de még meg is büntették a gazdát. Ilyen pörökkel kapcsolatos iratokban a nyomdászok egyre-másra hivatkoznak a szegénységükre. Nem csoda, ha kisebb nyomdák legfeljebb egy segéddel és egy inással dolgoztak. Aki tehette, ment is más pályára. Pl. a soproni EICHELBERGER Lénárt nyomdászsegéd 1769-ben kávéházat nyitott, miután búcsút mondott tanult mesterségének: „ex labore et sodalitiu servitio dimissus”.¹ FRITSCH Lipót segéd hasztalan keresett állást az egyetlen soproni nyomdában. Tovább vándorolt Bécsújhelyre, ott lopáson kapták, azzal védekezett, hogy csak 17 krajcár ún. Senkkel bocsátották el SIESS nyomdájából.²

Később is, még 1817-ben sem volt a soproni nyomda a SIESS-örökösök kezén valami nagy üzem: „leginkább Váltó Munkákat nyomtatnak; tartanak két Szedőt, két Nyomatót. Esztendőn át feldolgoztatnak 60 Báll papirozt.”³

Érthető, hogy a szülők nem nagyon vitték inasnak gyermekeiket nyomdába. 1811-ben is arról panaszkodik HAYKUL Antal bécsi „Tipográfus”, hogy inasnak „tsupán egy imegben, gatyában s mezítláb, a mellett fején bogarakkal telyes” ifjú jelentkezett. Pedig több efféle hirdetés is jelent meg, hogy igen kedvező feltételekkel vesznek fel nyomdászinast, felszabadításakor tetőtől talpig új ruhába öltöztetik.⁴ Jobb erkölcs és jobb ruha nagyon is ráfért a századforduló körül a nyomdászinásokra. Mutatja a Bécsben szerkesztett *Magyar Kurir* 1799-ben megjelent egyik hirdetménye (Currens-levél), amelyet a pozsonyi LANDERER nyomdász kérésére adott ki a város tanácsa 1799. szeptember 19-én:

³¹ E kérdés részletesebb kifejtése és bizonyítása egy külön tanulmány feladata.

¹ Soproni Áll. Levéltár. *Fogalmazások könyve*. 1769. 375. l.

² Uo. Ua. 1778. 484. l.

³ *Magyar Országai Könyvnyomtató Műhelyek 1817-dikbeli állapotjok*. Tud. Gyűjt. 1817. XII. köt. 78. l.

⁴ *150 éves hirdetések inas szegődötésről*. Magy. Könyvszle. 1960. 176. l.

„Le-írása: Rende szerént bé szegedött két tanuló Inasok, a kik Sz. Mihály havának 17-dik napján, reggel hat óra előtt minden ok nélkül Landerer Ur Cs. és K. privilegiátus könyv-nyomató műhelyéből el szöktek.

1-ső Pósa Sándor, Szent-Király-Szabadjában, Nemes Veszprém Vármegye helységében született Református vallású, 19 esztendő: nagyságára nézve 5 lábnál valamivel magasabb, vékony termetű, barna színű, fekete öszve kötött haju, szelid tekintetű, szól tsak magyarul, Deákul és kevésbé Németül. — Az elszökés idejekor következendő ruhája volt, tudni illik: buza virág színű fekete sinoros nadrágja, és tsizmája, setét-kék kurta Réklíje, és Lájblíja közönséges, vastag kerekded kalapja, és veres tseresznye színű Salonnal bélelt igen kopott köpönyegje.

2-ik Bodroghy János, Zemplén Vármegyében Bodrog-kereszturi helységből származandó, Catholicus Görög hiten lévő, 14 esztendő, nem épen 4 lábnyi magasságu keskeny és gyenge termetű, barna és kevéssé himőhelyes képű, üstökeletlen kötött fekete haju, komor-tekintetű. Jól beszél magyarul, és közép szerént németül. A szökevénynek ruházatja következendő: szürke színű nadrága, és lájblíja, fekete tsizmája, szürke barát színű Bárány bőrrrel bélel kurta réklíe, három szegeletű kalapja, és szürke ujjas köpönyegje.

Mivel pedig mind a két fent említett tanuló inasok meg tiltott, és büntetésre méltó el-távozásokon kívül, ez által a házban meg esett nevezetes lopások miatt fölötte nagy gyanuban tartatnak, azon véget [!] T. N. Vármegyék, N. Királyi városok, és más egyéb Biróságok, illendőképen kéretnek, hogy ezekhez vigyázó szemmel viseltessenek, és mihelyt hatalmok alá jutándanak, ide szolgáltassák. E miatt tött költségek — mindjárt vissza fizettetik.”

A leírás nyomán elképzelhető, hogy a két fiú elég rossz bőrben volt, és hogy ruházatuk rossz karban lehetett. Valami jól tehát alig tartotta őket a LANDERER-nyomda; tán ezért nyúltak a máséhoz. De jellemző az is, hogy Pozsonyban közelebbi helyről nem akadt nyomdászinas, mint Veszprém megye és főleg Zemplén megye.

CSATKAI ENDRE

Egy felvilágosodáskori magyar főúri könyvtár árverése. Bibliográfiáinkban eddig még nem került nyilvántartásba a következő című könyvárverési katalógus: „*Catalogus librorum, ad diversas facultates pertinentium, publica auctione distrahendorum. Die 14ta Januarii 1795. horis consvetis, mat. 9—12 et prom. 3—6. in diversorio extra portam Hatvaniensem immediate sito Romano Regio nuncupato, sub Nro 608. Pestini. Pestini. Typis Francisci Aug. Patzko. 1795.*” Sárospataki példányának¹ egykorú, SZOMBATHY János főkönyvtárostól származó bejegyzése utal a könyvtár tulajdonosára: „Bibliotheca Beleznaiana” — levéltári anyag alapján állapítható meg, hogy gróf BELEZNAV SÁMUEL² pilisi tulajdonáról van szó — és derít fényt egységei sorsára:

¹ Helyrajzi száma a Nagykönyvtárban: LL. 394.

² Régi nemesi családból származik. (NAGY Iván: *Magyarország családai czime-rekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1. köt. Pest 1857. 281. l.) Nagyanja az emlékezetes GRASSALKOVICS Antal testvére: Zsuzsa. Nagybátyja a híres bécsi ágens: BELEZNAV Miklós generális. Szülei (BELEZNAV Mihály alezredes, PATAY Erzse) katonai pályára adták, de szakítva vele, pilisi birtokára vonult vissza. 1800. okt. 30-án Pest megye táblabírájaként magyarországi báró lett, öt év múlva pedig elnyerte a grófi címet. 1818. júl. 5-én hasonnevű fiát meggyilkolták. SZINYEI egy munkáját ismeri: „Carmen auctore S. I. b. de Beleznav compositum cum anno 1805. XI. cal. maii apud suam majestatem sacratiss. Vindobonae servitium camerarii pietate clientelari auspiciaretur additum et carmen idiomate patrio. Pesthini, 1805.” — A BELEZNAV-gyűjtemény keletkezés körülményeit, fejlesztési módját, eladási indokait a rendelkezésre álló anyag alapján nem sikerült kimutatni. Egy adalékot közöl NAGY Iván: „Az egyetemi könyvtárban ily című könyvnek: 'Campus Martius, sive Institutiones Castrenses, in quibus belli natura, requisita, leges, succincte exponuntur, eorum bono, qui militiae nomen dant. Posonii Anno 1669.' Egykori tulajdonosa Beleznav Farkas így írta bele nevét: Wolfgangi Beleznav 1672. . . ” (I. m. 283. l.)

„Ezen könyveket meg-vette a S. Pataki Ref. Collegium Ao 1795 mense Majo.” Az ő szorgalmazására kerülhettek be egy év múlva olyan könyvek is, amelyek hiányzanak ebből a címjegyzékből.

Ennek az ismeretlen, mintegy 2500 kötetes főúri könyvtárnak a feldolgozása három szempontból nyújt olyan adalékokat, amelyek könyvészeti ismereteinket színezik. A három témakör: 1. Az aukciók, illetve vásárlások körülményei. 2. A katalógus mint egy XVIII. század végi magyar főúri könyvtár katalógusa. Könyvtártörténelmünk számára számottevő adalék benne „szakrendszere”, amelyen keresztül a könyvtár profilja szinte egészében kidomborodik. 3. Az 1796-ban eladásra kínált, illetve vásárolt könyvek árát SZOMBATHY János *Recensio*jában³ feltüntette; belőle a felvilágosodás hatását olvashatjuk ki.

1. BELEZNAY Sámuel könyvtára eladásából azt látjuk, hogy — nívós anyaga ellenére — igen nehezen és részben áron alul tudta csak gyűjteményét pénzzé tenni.⁴

Az első vonatkozó adat BELEZNAY Sámuel 1794. június 21-i keltezésű SZOMBATHY Jánoshoz intézett levele.⁵ (Közöttük — a tartalomból ítélve — előzőleg legalább egy levélváltásnak kellett történnie.) Ebben kéri a már összcseomagolt könyvek árát: 1200 rénes forintot, hogy azután katalógusával együtt elküldhesse. Előrebocsátva: „a Bibliothecam könyvei, egy olyan Collegium által, melyet én, mindég különösen nagyra becsülni kötelesnek lenni esmértem vala magamat, úgy fognak vétettetni s szemléltetni, mint ajándék. . .”⁶ SZATHMÁRY KIRÁLY József 1794. július 17-én pedig már ezt írja: „A Beleznay Sámuel Ötsém Bibliothekájáért, maga meghatározása szerint 1200 Rft ki rendeltetett, igen óltsónak illetvén azt azok, akik esmérik.”⁷ Mégis, a vétel az utolsó pillanatban elmaradt. Feltevésünket két tényezőre alapíthatjuk. Az egyik: SZOMBATHY János katalógusából csak 1795-ben és 1796-ban vásárolt könyvekre következtethetünk. Iskolatörténeti feljegyzéseiben is a következőket olvassuk: „Az 1795. évben június havában elrendeztük a Beleznay-Könyvtárt.”⁸ A másik: SZENTGYÖRGYI KIRÁLY István rektorprofesszor PATAY József főgondnokhoz 1795. ápr. 1-én kelt tájékoztató sorai.⁹ Itt arról panaszkodik, hogy az iskola igen szorult anyagi helyzete miatt nem kezdhettek hozzá a professzori ház építéséhez,¹⁰ amelyet — írja — „szükségesebbnek látom, mint a Pilisi Könyvek megvevését. A mellyek még el nem adódtak. Mert levelet vett Tiszt. Szombati Uram, hogy számunkra tartatnak. Azomba az is megvan írva Pilisrül, hogy már a könyveknek vagyon valami kevés hijjok. Mibül áll pedig az a hijjanosság, nem tudjuk. A Tekintetes V. Curator Ur ugy vélekedik, hogy talám a kótyavetyéhez hozzá fogtak vóltt: de igen ótsón kezdvén menni a könyvek, azt látták ki, hogy ezer tallér sem-fog kijönni. . .” Az 1000 tallér a kért

³ Teljes címe: *Recensio Bibliothecae Beleznaianae facta ao. 1796.* Helyrajzi száma a Nagykönyvtárban: Kt. 1135/b.

⁴ A BELEZNAY-család könyvtárának a vizsgálata is alátámasztja SZARVASI Margit megállapításait: a XVIII. sz. második fele „valóságos aranykora a könyvgyűjtésnek”, de „a XIX. sz. küszöbére érve, mintha ismét ellanyhulna egy kissé a könyvgyűjtés buzgalma.” (*Magánkönyvtáraink a XVIII. században.* Bp. 1939. 3—4. l.)

⁵ Helyrajzi száma a Tiszánineni Református Egyházkerület levéltárában A./XXV., 9186./83. A továbbiakban csak magát a helyrajzi számot írjuk.

⁶ A BELEZNAY-család valóban a pataki kollégium patrónusai közé tartozik. Így BELEZNAY Miklós generális „a Sáros-Pataki Reformatum Collegiumban Nemes Ifjak számára fel-állítandó Convictusra 20 000 Rforintokat állandó fundusul rendelt és Successorit is azoknak le tételére kötelezte légyen.” (A. XXV., 9331/38.)

⁷ A./XXV., 9248./145.

⁸ *Egynémely feljegyzések, melyek a nemes sárospataki helvét hitv. főiskola történetére vonatkoznak az 1783. és következő évekből.* Ford. GULYÁS József. Sárospatak, 1922. 15. l.

⁹ A./XXV., 9326./33.

¹⁰ A felállított jogi tanszékre még 1793-ban meghívott Kövy Sándor elhúzódo lakásproblémájára történik itt utalás.

1200 Ft-ra, az „a mellyek még el nem adodtak” pedig magára az 1794-ben felkínált anyagra utalnak.

A nyomtatott katalógus egységeit címlapja szerint 1795. január 14-én (a pataki példányon tintával február 9-ra van javítva) bocsátották árverés alá. A kevés hiányosság arra vall, csekély számban sikerült könyveket eladni.¹¹ Az el nem kelteknek a Kollégium számára való megvásárlására 1795 májusában adta át a pénzt TOMKA György egyházkerületi pénztárnok egy FEJES István nevű, legációba induló diáknak.¹²

SZOMBATHY említett *Recensiój*ának egyik fejezete még másik, következő évi árverésre is mutat: „Libri auctione publica distracti. Ao. 1796 diet. 13—28 Apr.”

A nyomtatott árverési katalógussal, két nyilvános aukción kívül is propagált könyvállományt tehát csak két év alatt sikerült BELEZNAV Sámuelnek 1794—1796 között eladnia.

2. A katalógus számottevő adaléka „szakrendszere”: az a tárgyi csoportosítás, amelyben kora legmagasabb szintjén álló módon készített címleírásokkal sorolja fel egységeit.

Ami olvasásakor mindjárt szembetűnik, az a romantika hatása: élre veszi a honi történelmi és tudományos irodalmat, ennek a „szak”-nak a beszámozása nélkül. A másik, korára jellemző, pontosabban a barokk szellemre visszavezethető sajátosság: e kiemelés után a tulajdonképpeni „rendszer” első három, illetve négy főosztályának a sorrendje. A mennyiségében is leggazdagabban képviselt teológiát a történet- és jogtudományok, majd a filozófia elé helyezett orvostudomány követik. Egészében pedig az jellemzi, hogy következetes elhatárolásokra törekszik, de az egyes tudományágak közötti kapcsolatok kifejezését meg sem kísérli. Mai szemmel nézve olykor ad absurdum elkülönít, de az elválasztott csoportokat nem rendszerezi. Az alábbiakban a rendszert, mint a katalógus vázát közöljük. Az egyes osztályok után zárójelbe helyezett számok a bennük felsorolt művekre vonatkoznak — így a könyvtár jellege kitetszik, azzal a fenntartással, hogy maga a 163 lapos nyomtatott katalógus az állomáynak csak kb. egyharmadát sorolja fel.

Historia Hungariae et rel. Litteratura Patriae. (30)

I. Libri Theologici, et quidem. (318) — 1. Biblia sacra et eorum paraphrases (18). 2. Hermeneutici, Critici, Exegetici (65). 3. Dogmatici (58). 4. Morales (9). 5. Homiletici (39). 6. Polemici (21). 7. Ascetici (23). 8. Libri antiquitatum Ecclesiasticarum (32). 9. Philologici sacri et Subsidiarii (26). 10. Libri hist. naturalis sacrae (6). 11. Miscellanei (31). 12. Dissertationes, Exercitationes, Disputationes (16).

II. Libri Historici (124). — A) Historia Ecclesiastica (39). B) Historia Naturalis (11). C) Mythologia (2). D) Chronologia, Historia Universalis et Statistica (45). E) Historia Subsidia (4). F) Historia litteraria (23).

III. Libri Juridici (24). — A) Jus Ecclesiasticum (16). B) Jus civile (8).

IV. Libri medici (12).

V. Libri Philosophici (69).

[VI] 6. Libri antiquitatum (16).

[VII] 7. Libri numismatici (3).

[VIII] 8. Libri Diplomatici, Genealogici, Heraldici (12).

[IX] 9. Libri politici et statistici (26).

[X] 10. Libri militares (14).

[XI] 11. Libri Itinerum et geographici (33).

XII. Libri Technologici (4).

XIII. Libri artium elegg. et liberalium (5).

XIV. Libri Oeconomici et mercantiles (14).

¹¹ ERASMUSnak Amsterdamban, 1655-ben kiadott *Colloquijáról*, KEMPIS Tamás 1722-i kiadású *Imitatio Christi*jéről, a *Minutii Felicis Octavibus*. Debr. 1757-ről és a *Hand u. Taschenbuch für die Offiziers d. Infanterie*. 1779-ről sikerült néhány jelentéktlenebb szépirodalmi termék mellett kimutatni, hogy közéjük tartoznak.

¹² A./XXV., 9366/73.

XV. Libri Societatum eruditatum, varii arg. (8).

XVI. Libri periodici varii arg. (3).

XVII. Encyclopedici, Anthropologici, Polyanthici (12).

XVIII. Romanenses (11).

XIX. Libri Satyrici (10).

XX. Libri pedagogici (11).

XXI. Libri classici, arab. graec. latini, germ. (68).

XXII. Libri Critici, Philologici et Scholastici (71).

Ezután a katalógus 126—141. lapjain kiegészítés következik „Libri post conscriptam Bibliothecam reperti, ad suas rubricas referendi” címmel. Az eddigi szakrendben további 104 egységet sorol fel, amelyek nem változtatják meg a könyvtár összetételéről kialakult képünket. A 141—163. l. az *Appendix*, amely a nyelvi felosztás elvét alkalmazza, és az első, a francia könyvek csoportjában a fenti sémát használja. A másik két csoportban azért nem teheti, mert azok mindössze két olasz és egy angol műből állanak.

A *Catalogus* ezzel a mondattal zárul: „Ad hanc Bibliothecam spectat Telescopium quoque Anglicum cum Appertinentiis, ingentis olim pretii.”

Az időbeli megoszlást tekintve: a katalógus 4 őnyomatványt tartalmaz, kódexet egyet sem. XVI. századi nyomdatermék mintegy 35 mű. A XVII. században megjelentek száma megközelíti a 300-at. A többi zömmel a XVIII. század derekáról való. Így nemcsak azt szűrhetjük le, hogy a feltehetően régebbi keletű családi könyvtár nagyobb arányú fejlesztője BELEZNAV Sámuel édesapja, Mihály volt, hanem a könyvek számarányára is figyelve, felszínre kerül a gyűjtés tendenciája. A tulajdonosok általános gyűjtőkörű modern bibliotékát igyekeztek létrehozni anélkül, hogy a múlt szellemi termékeinek a mellőzésével gyökértelessé és a modernsége törekedve felületesen divatosá tették volna.

Magyar nyelvű nyomtatvány nem fordul elő a katalógusban,¹³ pusztán egy *Remedium pauperum, a melyben találtak igen hasznos házi orvosságok* című kézirat nyer említést. Az 1796-ban vásárolt könyvek között is mindössze három akad: PÁPAI PÁRIZ Ferenc szótára, egy Debrecenben 1736-ban kiadott énekeskönyv, valamint „Szent-iványi Márton egynehány Magyar munkátskái a vallásról.”

Mint a legtöbb régi feldolgozatlan katalógust, így ezt is érdemesnek bizonyult abból a szempontból átvizsgálni, hogy nem tartalmaz-e retrospektív nemzeti bibliográfiánkat kiegészítő adatokat? Egy olyan kiadást tüntet fel, amelyet SZINNYEI József nem ismer. Eszerint SZEGEDI Mihály *Primatus Romani Pontificis adversus Clar. D. Jo. Baumassen iterum assertus* c. munkája nemcsak Tyrnaviában jelent meg 1748-ban és 1750-ben, hanem harmadik kiadást is megért „Jaurini 1751. g. ap. Greg. Jo. Streibig.” Magáról a könyvről nem ellenőrizhetjük az adatot, mert elveszett, viszont SZOMBATHY János is így írta le a nyomtatott katalógustól függetlenül, elsődlegesen készített *Recenziójában*, ami a sajtóhibát valószínűtlenné teszi. További erősítésül szolgál az a tény, hogy STREIBIG-nyomda működött Győrben kb. 1730-tól 1850-ig.

3. SZOMBATHY János *Recenziójában* feltüntette a könyvek árait.¹⁴ Ha ezeket úgy fogjuk fel, mint egy adott kor értékrendszerének könyvészeti vetületét, példát látunk benne a könyvészet felépítmény jellegéhez. Konkréte azért becsljük ezt az árjegyzéket, mert a felvilágosodás szegényes XVIII. századi magyar irodalmához, sőt, ami fontosabb: elter-

¹³ Igen tanulságosnak ígérkeznék az árlistának más korabeli árverésekkel való egybevetése. Ezt a munkát csak sárospataki szinten, az abban az időben gyakori aukciókkal kapcsolatban végezhetjük el.

¹⁴ A hirtelen és előkészítetlenül, valósággal betört felvilágosodás eszméinek terjedése a XVIII. sz. végén — politikai akadályok következtében — megtorpant. Az egyenes út az lett volna, hogy a megfelelő francia munkák után a kifejezetten magyar vagy magyarországi vonatkozású könyvek beszerzése következzen. Idáig azonban a BELEZNAV-család már nem jutott el.

jedéséhez nyújt adalékot. Jóllehet az „elterjedés”, tehát a haladó szellem itt „csupán” egy értékelő főúrra és az értékeléssel azonosuló provinciális iskolára, a pataki kollégiumra érvényesíthető; igaz, az utóbbit erre nemcsak múltja, de mindenkori szellemisége, egész lényege kötelezte.

Természetesen erőltetett lenne, ha a felvilágosodás egészéről vagy akár magyarországi kihatásairól kialakult nézeteinket akarnánk érvényesíteni ebben a témakörben. Csak azt hangsúlyozzuk, hogy ez az árjegyzék több pontját igazolja.

a) A felvilágosodással, sőt az azt előkészítő évtizedekben kezdett el kibontakozni a tudományos történelmi érdeklődés, a források feltárása és a fejlődésnek ténylegesen impulzusokat adó adatok tudatos értékelése. Könyvészeti velejárója — negatív vetületben — az, hogy az árjegyzék sem az ősnymtatványoknak, sem az Elzevir nyomtatványoknak, mint olyanoknak, különösebb értéket nem tulajdonít.

A négy incunabulum közül Jac. Phil. BERGOMENSIS *Historiája* (Venetia, 1492) mindössze 1 Ft-ra van becsülve. Kedvezőbb elbírálás alá esik már a *Legenda Sanctorum seu Lombardica Historia* (Ulm, 1488), amennyiben ára 2,30 Ft. Belső értékeinél fogva kerül többbe a „Chonica Norimbergensia seu historia universalis Hartmanni Schedelii. Norimb. 1493”: 5 Ft-ot kér érte. Nyilvánvalóan nem azért, mert ősnymtatvány, hanem mert PLINIUS műve, tartja a *Historia Naturalis* (Venetia, 1497) értékét 10,40 Ft-ra.¹⁵

Az Elzevir-kiadások mélyen az 1 Ft alatt értékeltetnek; amit nem magyarázhat kielégítően, hogy a XVIII. század elején ez a nyomda már elveszítette eredeti jelentőségét. A legdrágább közülük egy görög nyelvű *Újszövetség* 1662-ből: 25 krajcár. Patricius FROBENIUS *Jelenések kommentárja* (1746) is csak azért 0,21 Ft, mert hozzá van kötve Henr. ALTING „Exegesis Aug. Confess. Amst. 1647 ap. Jansonius”-a. COMENIUS *Januája* (Amsterdam, 1661) 15 krajcárért kapható, pontosan annyiért, mint 1792-i debreceni kiadása. Két francia munka (Pierre MOULIN: *Anatomie de la Messe*. Leyden, 1638 és Frebrice BASSECOUR: *Sermons de piété, pour revellier l'ame á son salut*. Amsterdam, 1747) ára pedig 1, ill. 3 krajcár. Az utóbbival azonos árban kelt el az avult szellemű *Logica vetus et nova quadripartita* (Amsterdam, 1654) Johannes CLAUBERGIUSTÓL.

Az árjegyzékben a tudományos történelmi érdeklődés pozitív vetülete a modern, ill. megbízható történettudományi munkák magas ára. Az alábbiakban közölt 10 mű a gyűjtemény vonatkozó részlegének keresztmetszetét adva, önmagáért beszél.

BONFINI, Antonio: <i>Rerum Hungaricarum decades</i> . Basileae, 1568.	7,30 Ft
GAJUS, Bartholomeus: <i>Epitome historico chronologico gestorum omnium propheticarum, ducum. . . populi hebraici</i> . Romae, 1751.	18,48 Ft
<i>Thesaurus antiquitatum Romanorum</i> . Tom. 1—12. Vol. 1—6. Traject. ad Rhen. 1694—1699.	120.— Ft
HALTAUS, Christian Gottlob: <i>Glossarium Germanicarum medii aevi</i> . Lipsiae, 1758.	12.— Ft
LUCIUS, Johannes: <i>De Regno Dalmatiae et Croatiae</i> . Vindobonae, 1758.	2.— Ft
<i>Monumentum inedita rerum Germanicarum</i> . Vol. 1—4. Lipsiae, 1739—1745.	40.— Ft
<i>Palatini regni Hungariae bello paceque clarissimi. . . 3. ed. Tyrnaviae</i> , 1760.	1.— Ft
PRAY, [György] Georgius: <i>Annales Regum Hungariae</i> . Vol. 1—5. Vindobonae, 1763—1770.	15,01 Ft
PUFENDORF, Samuel: <i>De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis</i> . Norimbergae, 1729.	15.— Ft
<i>Theatrum Europaeum, oder ausführliche und wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denkwürdigen Geschichten. . . Vol. 1—21</i> . Frankfurt am Mayn, 1662—1738.	150.— Ft

¹⁵ A görög—római irodalom klasszikus alkotásait a katalógus kifejezetten a drágább könyvek közé sorolja. Pl. Julius CAESAR *De bello Gallico*ját (Venetia, 1737) 13,12 Ft-ra, egy ugyancsak velencei kiadású ARISTOTELES-kötetet 1552-ből 5 Ft-ra értékeli.

b) A történelmi érdeklődés mellett a földrajz iránti érdeklődés fejlődését is kimutathatjuk. Ahogy az érdeklődés középpontjából a dolgok Istenhez való viszonya kezdett kiesni, hogy átadja helyét az új, az ideológiailag alapozott antropocentrikus és horizontális irányultságúnak, úgy vált belső szükségletté a föld megismerése. Az útleírások, térkép-gyűjtemények stb. irodalma a felvilágosodás hatására kezd nemcsak duzzadni, hanem fokozott megbecsülést is nyerni. Példa rá az árjegyzékből kimásolt 10 tétel.

<i>Atlas mapparum geographicarum generalium et specialium centum foliis compositum.</i> Norimbergae.	22,30 Ft
BARROW, Johann: <i>Sammlung von Reisen und Entdeckungen.</i> 1–2 Bd. Vol. 1. Leipzig, 1767.	2.— Ft
<i>Bilder-Geographie.</i> Leipzig, 1753.	2,15 Ft
HEVESI, [Gábor] Gabriel: <i>Atlas parvus Hungariae seu Geographia Hungariae in 40 tabellas divisae descriptio.</i> Viennae, 1689.	1.— Ft
HÜBNER, Johann: <i>Vollstaendige Geographie.</i> 1–3. Theil. Vol. 3. Frankfurt, 1758.	2,32 Ft
KIRCHERUS, Athanasius: <i>China monumentis.</i> . . Amstelodami, 1667.	6,30 Ft
<i>Novus Atlas, das ist Weltbeschreibung.</i> Vol. 1–4. Amstelodami, 1646.	135.— Ft
<i>Sammlung von Reisen zu Wasser und zu Lande, aus verschiedenen Sprachen übers.</i> Vol. 1–5. Göttingen, 1750–1757.	18,10 Ft
WILLERBRADT, Johann Peter: <i>Historische Berichte und practische Anmerkungen auf Reisen in Deutschland, in die Niederlande.</i> . . Hamburg, 1758.	1.— Ft
WINDISCH, Carl Gottlieb: <i>Beschreibung des Königreichs Hungern.</i> Pressburg, 1772.	1.— Ft

c) A felvilágosodás térhódító szellemére engednek következtetni előkészítő és irányító tényezői közül a természettudományi, valamint a jellegzetesen újkori filozófiai munkák megléte és árai. Miért hiányoznék ennek az áramlatnak a hatása, ha ideológiai pillérei adva vannak? A felvilágosodás korának embere a tapasztalatból, szabad megfigyelésből, kísérletezésből merítő, tehát a sajátos principiumára építő természettudományt, továbbá a tekintélyek ellen s a szabadságért küzdő, önmagának mind instrumentális, mind normatív használatot követelő ráció bölcseleti produktumait tekinti világnézete alapjául. BELEZNAV Sámuel könyveinek az árjegyzékéből annyit mindenesetre leszűrhetünk, hogy az ilyen természetű munkák — drágábbak lévén a korábban hasonló jelentőségű, tehát az orthodox szellemű vallásos irodalmi termékeknel — világnézeti, ill. objektív tudományos értékeinek tudatában volt. Néhány adalék:

BAYLE, Pierre: <i>Dictionnaire historique et critique.</i> Vol. 1–4. Basle, 1741.	40.— Ft
GROTIUS, Hugo: <i>De jure belli ac pacis.</i> 1699.	3.— Ft
<i>Handbuch der Naturgeschichte.</i> Vol. 1–4. Nürnberg, 1770–1774.	4,30 Ft
<i>Mathematisches Lexicon.</i> Vol. 1–2. Leipzig, 1742.	10,30 Ft
NEWTON, Isaac: <i>Arithmetica universalis.</i> Vol. 1–2. Amstelodami, 1761.	5.— Ft
NEWTON, Isaac: <i>Opuscula mathematica, philosophica et philologica.</i>	
Vol. 1–3. Lausanne—Genevae, 1774.	10.— Ft
ROHR, Julius Bernhard: <i>Physikalische Bibliothek.</i> Leipzig, 1754.	10.— Ft
<i>Thesaurus rei herbariae, cum notivis herbarum coloribus et explicatione.</i>	
Norimb. 1750.	40.— Ft
WALCH, Johann Georg: <i>Philosophisches Lexicon.</i> Vol. 1–2. Leipzig, 1775.	10.— Ft
WOLFF, Christian: <i>Jus naturale.</i> Vol. 1–8. Francofurti—Leipzig, 1741–1748.	12.— Ft

d) Az árjegyzék legdöntőbb és legtöbb feszültséggel várt része a teológiai művek értékelése. Kettős ok miatt. Az első: a fentieknek itt van a próbája. Rajtuk keresztül lehet konkrétan lemérni, hogy valóban egy felvilágosult főúr könyvtárát vette meg a felvilágosodás szellemiségének talajt készítő alma mater? A másik árnyaltabb kérdésre enged feleletet következtetni: a felvilágosodás melyik ága gyakorolt, mennyire mélyreható,

milyen módon befolyást rájuk? Felületesen végigfutva az árlista szóban forgó egységein, érthetetlen ingadozásokkal találkozunk. A skála — gerincmagasságtól többé-kevésbé függetlenül — a krajeár és a súlyos forintok között mozog. Milyen elvek szerint?

A *Recensio* ilyen szempontú elemzése erősíti azt a nézetet, hogy „az új szellem felülről rakodott le a magyarságban és a felső tüzes lávaréteg alatt kemény, szilárd és merev kőtömegek maradtak, melyek híven ragaszkodtak ősi politikai és vallásos meggyőződésükhöz.”¹⁶ Ez az általa érintett egyes emberek zömének lelki világában is így érvényes. Könyvészeti vetülete: aktuális, tehát a koreszme felől nézve használható, modern, valamint perspektívatágító (vallástörténeti) és objektív tudományos adatokat rögzítő teológiai művek értékelési kibírják az átlag könyvével való összehasonlítást; de csak ezek. A többiek mélyen alatta állanak. Ez azért fontos adat, mert a XVIII. század végén, sőt a XIX. század első harmadában is még a magyar protestáns teológiai irodalom lényegében és túlsúlyban háborítatlanul orthodox lehetett; a külfölddel ellentétben létre sem kellett jönniük az apológiák sorának. BELEZNAV Sámuel azonban már BAUMGARTENT KÁLVIN felé helyezi, és fontosabb számára egy jelentéktelen, de friss prédikációskötet, mint a *II. Helvét Hívallás*. Anélkül, hogy a LÖFFLER—ROHRACHER—WEGSCHEIDER-i vonal, tehát a végsőkig konzekvens racionalista teológiai irodalom termékei közül akárcsak egy is képviselve lenne könyvtárában. SZOMBATHY János pedig az ilyen, a német felvilágosodás vulgáris szintjén álló műveket megvásároltatja egyházkerületi költségen. Igaz, hivatali utóda 1823-tól SOMOSY János, a racionalizmus hatása alatt álló első magyar református dogmatikus.

Bizonyít és szemléltet egy részletesebb kimutatás. Milyen munkáknak volt keletük?

BAUMGARTEN, Sigmund Jacob: <i>Evangelische Glaubenslehre</i> . 2. Aufl. 1—3. Bd. Halle, 1760—1765.	3.— Ft
<i>Biblia Germanica, ex versione Mart. Lutheri</i> . Vittebergae, 1555.	12.— Ft
<i>Corpus juris canonici</i> . Coloniae, 1735.	15.— Ft
<i>Evangelisches Bibelwerk, die Heilige Schrift nebst einer vollständigen Erklärung</i> . Vol. 1—19. Leipzig, 1749—1770.	50.— Ft
KING, I. G.: <i>Gebräuche der Griechischen Kirche</i> . Aus dem Englischen. Riga, 1773.	2.— Ft
PICART, M.: <i>Heilige Ceremonien aller Nationen</i> . Vol. 1—2. Zürich, 1746—1747.	18.— Ft

A régebben számottevő befolyást gyakorolt alább kiemelt művek ára a korszellem változását világosan tükrözi.

AMESIUS, Gvillielmus: <i>Lectiones in omnes psalmos Davidis</i> . Amstelodami, 1635.	0,15 Ft
BOSSUET, Jacques Benigne: <i>Doctrinae Catholicae Expositio</i> . Viennae, 1743.	0,10 Ft
BUDDIUS, Johann Franz: <i>Ecclesia Apostolica</i> . Jena, 1729.	0,20 Ft
CALVIN, Johannes: <i>Institutio religionis christianae</i> . Genf, 1612.	0,42 Ft
COCCEIUS, Johannes: <i>Summa doctrinae de foedere et testamento Dei</i> . Amstelodami, 1672.	0,12 Ft
HEIDEGGER, Heinrich Johann: <i>Corpus theologiae christianae</i> . Tiguri, 1700.	0,36½ Ft
LUTHER, Martin: <i>Postilla domestica</i> . Lipsiae, 1598.	0,03 Ft
MARTONFALVY, [György] Georgius: <i>Exegesis libri. . . Medullae Amesianae</i> . Debrecen, 1675.	0,07 Ft ¹⁷

¹⁶ ECKHARDT Sándor: *Újabb adatok a felvilágosodás történetéhez*. Klebelsberg emlékkönyv. Bp. 1925. 525. l.

¹⁷ Hozzájuk viszonyítva a debreceni, 1736-i kiadású *Énekeskönyv* aránytalanul drágának tűnik. Ára: 0,51 Ft.

e) Érdemes azt is megnézni, hogy az újkori szépirodalom maradandó alkotásainak milyenek ezek után az árai? Néhány jelentéktelen név mellett 5 klasszikus tűnik szembe. A számok — LA FONTAINETŐL eltekintve — különösebb meglepetést nem tartogatnak. A hangsúlyt itt is talán nem annyira az árakra, mint inkább a szerzőkre kell tennünk: a döntő az, hogy ismertek, olvasottak; intencióik ellenére vagy folytán, helyet kapnak egy főúri könyvtárban, s onnan csak komolyabb összeg ellenében kerülhetnek tovább. Őt tétel adatait közöljük:

	BOCCACCIO, Giovanni: <i>Il decamerone</i> . Vol. 1—5. Londre, 1757.	5.— Ft
	LA FONTAINE, Jean: <i>Fables choisies</i> . Vol. 1—4. Paris, 1755—1759.	27.— Ft
	MOLIÈRE: <i>Oeuvres</i> . Vol. 1—8. Paris, 1768.	4,30 Ft
1766.	SWIFT, Jonathan: <i>Satirische und ernsthafte Schriften</i> . Vol. 1—8. Zürich,	6.— Ft
	VOLTAIRE, Francois-Marie Arouet: <i>Schauspiele</i> . Nürnberg, 1766.	1.— Ft

f) Végül nemcsak a kuriozitás kedvéért, hanem mert meglétüket a könyvtárra jellemzőnek tekintjük, figyelünk a két legdrágább munkára. Ezek:

	<i>Academiae Scientiarum Petropolitanae commentarii</i> . Vol. 1—35. Petropoli, 1728—1776.	262.— Ft
	<i>Lexicon universale, oder grosses vollständiges Universal-Lexicon</i> . Tom. 1—68. Vol. 1—34. Halle—Leipzig, 1732—1754.	250.— Ft

BELEZNAY Sámuel, ill. a BELEZNAY-család könyvtára a magyarországi felvilágosodás felől érthető. Felkelti az érdeklődést ennek az egész korszaknak hasonló jellegű gyűjteményei iránt; feldolgozásuk nemcsak könyvtártörténetileg vagy könyvészetileg értékes adatokat, hanem pozitív adalékokat szolgáltat egész kultúrtörténetünk számára is.

BARCZA JÓZSEF

A Honderű válsága 1847 decemberében. Ismeretes, hogy 1847 utolsó hónapjában kiéleződtek a *Honderű* elleni támadások, amelyeket a szerencsétlenkezű PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár meg rosszul megválasztott segédszerkesztői, NÁDASKAY Lajos és ZERFFY Gusztáv szinte vállvetve idéztek fel maguk ellen. A sértett baloldali közvélemény megsokalta az értetlen támadásokat, különösen PETŐFI állandó becsmérlését, és az a hír is elterjedt, hogy a *Honderű* 1848-ban már nem fog megjelenni.¹ A *Honderű* november 30-án megjelent 22. számában válaszol, azt állítván, hogy bukását minden év végén „jó eleve harangozák vala”, de a jámbor hiedelem sohasem vált valóra.² Most sem lesz így, sőt, a *Honderű* 1848 januárjától kezdve a magyar kiadáson kívül németül is meg fog jelenni, és azoknak a magyar íróknak a műveit, „kik a journalistikai mezőn is működnek”, a német közönségnek is be fogja mutatni „talpraesett fordításban”. A *Pesti Divatlap* erre új vádat emel: „P. Horváth Lázár új német napi lap kiadására is nyert szabadalmat, neve ez új csodaszülöttnek: *Morgenröthe*. — És így most már H. úrnak két organum van kezében, míg a legtöbb magyar laphoz három négy ember is tart tulajdoni igényt.”³

P. HORVÁTH LÁZÁR még ugyanazon héten válaszol az új támadásra: „A *Honderű* kiadási joga új évtől kezdve bizonyos fennlétező régiebb egyezkedések nyomán újra

¹ HORVÁTH László: *P. Horváth Lázár (1807—1851) élete és munkássága*. Bp. 1936. 43. l. A *Honderű* megszűnésére a *Pesti Divatlap* okt. 21-i, 43. számában találunk célzást. 1374. l. *Budapesti Szemle* c. rovat.

² *Honderű*. 1847. 2. köt. 435. l.: *A Honderű 1848-ban*.

³ *Pesti Divatlap*. 1847. dec. 9. 50. sz. 1593. l. (*Budapesti Szemle* c. rovat.)

előbbi tulajdonosára Emich Gusztáv úrra menend át. A Divatlapnak azon aggodalma tehát, mintha ugyanegy személy két kiváltsági joggalattal [!] lenne felruházva, önkénytelenül elenyészendik . . .”⁴

Ha ezeket az idézeteket, amelyek arra mutatnak, hogy 1847 végén a *Honderű* körül komolyabb vészek tornyosultak, mint a szokásos évvégi halálhírek, egymással szembesítjük, és a megszűnés Damoklesz-kardja körül folyó viták eredetét egy kissé messzebb kutatjuk, kiderül, hogy a lap-rivalisok kölcsönös jósolgatásait egymás bukásáról nem VAHOT kezdte. Mert a megszűnéssel előbb a *Pesti Divatlapot* fenyegette nem is az ellenfél, hanem a lap kiadási joga körül VAHOT és az előző tulajdonos, ERDÉLYI János között kialakult vita. Ezért írja a *Pesti Divatlap* már október 7-én:⁵, . . . a lapkiadási és szerkesztési celszövények ismét napi renden vannak. Innen magyarázható azon álhír terjesztése is, miszerint e lap szerkesztője ez év végén le akar lépni pályájáról. Igaz ugyan, hogy az önérdék, egyedáruskodás, vágytársi féltékenység, nemtelen bosszú, árulás, hit- és szöszegés, hálátlanság — és több ilyen gyönyörűséges tulajdonok legújabbban válllvetve egyesültek a már annyi vést kiállott Pesti Divatlap megbuktatására; mi azonban nyugodt lélekkel nézzük ez alacsony ostromot . . .” És a következő számban⁶ konkrétan meg is mondja, hogy utódjául ERDÉLYIT emlegetik. Válaszul közli ERDÉLYI 1844. ápr. 19-ről kelt szerződését a két VAHOT-tal, amelyben az minden tulajdonjogról, felesége nevében is lemondott.

A *Honderű* újjongó híradása VAHOT meneszteséről október 19-én jelent meg a *Heti Szemle* rovatban,⁷ tehát VAHOT panaszja után. „Irodalmi bajtársunk Vahot Imre úr viszályba keveredett a Pesti Divatlap előbbi tulajdonosával Erdélyi úrral. Kik a viszály természetét s körülállásait közelebről ismerik, azt gyanítják, hogy E. úrnak nyert pöre van. V. úr maga látszik sejdíteni az eredményt, mert ez ügyben tett minapi nyilatkozatában „vágytársi féltékenységet, nemtelen bosszút, árulást, hit- és szöszegést, hálátlanságot és több ilyen gyönyörűséges tulajdonok”-at sorol elő . . . Már pedig e „gyönyörűséges tulajdonok” közül egy is elég volna megbuktatni akárkit, ha hogy bárkinek is tulajdonosi jogait erősb jogezímek nem védik . . . mint minők a vágytársi féltékenytelenség, nemes önmegtágadás, loyaltás és háládatosság”.

Tehát a laptárs tönkrejutásáról való jósolgatást nem VAHOT kezdte. VAHOT október 14-i cikkéből már megtudjuk, hogy a szóbeszéd elindítója a *Nemzeti Ujság* volt — tehát a Gyűlde hírlapja, P. HORVÁTH elvbarátjainak az újságja.^{7a} (A Gyűlde nek, mint ezt más helyen megírtuk, P. HORVÁTH is tagja volt.)

De P. HORVÁTH talán éppen azért volt hangos, mert az ő házatája forgott veszélyben. Legalább erre mutat egy dokumentum, amely — érdekes módon — 1847. december 8-án kelt, tehát mindössze 8 nappal később írták alá, mint amikor a *Honderű* hangzatosan visszautasította a megszűnéséről, illetve HORVÁTH lemondásáról terjesztett híresztelést. Márpedig ez az okmány — EMICH Gusztáv és P. HORVÁTH Lázár közt létrejött adásvételi szerződés — kifejezetten arról szól, hogy P. HORVÁTH eladja (ill. visszaadja) a *Honderű* kiadói jogát EMICH-nek, sőt előre ígéri, hogy ha EMICH új szerkesztőt fog alkalmazni, maga segíti hozzá az új embert a szerkesztői rang hatósági megerősítéséhez.

De lássuk az okmányt, illetve annak HORVÁTH László által hitelesített másolatát:

⁴ *Honderű*. 1847. télelő [december] 14. 477. l. (*Heti szemle* c. rovat.)

⁵ 41. sz. 1310. l. (*Budapesti Szemle* c. rovat.)

⁶ *Pesti Divatlap*. okt. 14. 42. sz. 1341. l. *Ismét lapom ügyében*. (*Budapesti Szemle* rovat.)

⁷ *Honderű*. 1847. Őszhó. 19. 2. f. é. 16. sz. 318. l.

^{7a} A *Nemzeti Ujság* okt. 7-i számának *Vegyes újdonságok* c. rovatában rövid hírt közölt VAHOT távozásáról és ERDÉLYI jogairól.

„Hü Másolata Emich urrali szerződésnek

Petr. Horváth Lázár m/p

Szerződés

Alolirottak a „Honderü” czimü divatlap iránt 1842. év július 14 én kötött továbbá az ezt módosító 1843 év mártz 19 én nem különben ezen most érintett két kötetést felbontó 1844 év május 4 én kelt Szerződvényeket ezennel megszüntetvén, s kötelező erő nélkülüknek nyilvánítván: az érdeklött divatlap iránt mai napon következő megmásolhatlan szerződésre léptünk u. m.

- 1 szor Én Petrichevich Horváth Lázár az eddig általam saját költségemen kiadott Honderüt, a Pesti Salon melléklappal együtt Emich Gustav urnak eladom, 's matolfogva mint egyedüli kizárólagos tulajdonát neki olly kép engedem át, hogy ehhez mai naptól fogva legkisebb igényem többé ne legyen. — E divatlap tulajdonosi joga iránti engedélynek Emich Gusztav Ur személyére leendő átruházását, maga helyén kieszközölni köteles leendek, — valamint az általa ajánlandó szerkesztőnek elfogadtatását, s a „Honderü” névnek netán más névre átváltoztatását is saját befolyásommal bona fide elősegíteni ígérkezem, 's erre becsületszavamat is ünnepélyesen lekötöm.
- 2 szor Én Emich Gustáv a megnevezett divatlapot a fenti feltételek mellet megveszem s kötelezem magamat ezért P. Horváth Lázár Urnak 1000 — ezer ezüst forintot (3 huszast egy forintra számítva) két részletben t.i. 1848 év február 15 én négyszáz ezüst forintot s ugyan azon év július 10 én hat száz ezüst forintot kész pénzben befizetni. E felül pedig a „Honderü” czimü lapnak 1847 november 20 ik napjaig fizetetlen maradt minden restantziait, milyenek p. o. a k. egyetem nyomdájában, a hermaneczi papirgyár számlájában a Párisbol hozott divatképek árszletéből fizetetlen hátra maradt positiok, nem különben azon sommak is, melyeket én az utolsó felévben a maradott párisi képek szállítása és begönyölésére s egyéb folyó kiadásokra előlegeztem — megfizetni köteles leszek, ugyszinte a „Honderünek” f. év végéig való megjelentetésére megkivántató minden költségek általam lesznek fedezendőik. Mely körülményről az illető nyomda és papirgyár igazgatásait azonnal tudositani köteles vagyok.
- 3 szor Azon esetben, ha én P. Horváth Lázár az 1-ső pontban említett feltételt t.i. a Honderü illető tulajdonosi jognak Emich Gusztáv urrai átruházását legfelebb 1848 év július 1-ső napjaig eszközölni képes nem leendnék, az 1847 év II felében, s illetőleg 1848 év július 1-ső napjaig a Honderüért fizetett adosságok, és az arra tett folyó kiadások rovasomra történteknek tekintendők, és én akkor tartozom mindezeket azonnal mihelyt Emich Gustáv ur a számadást előadandja, megfizetni, nem különben a 2-dik pontban említett ezer ezüst forintot szinte azonnal nekie megtéríteni, s egyedül ez esetben fog aztán a régibb 1844 év majus 4-én kötött s felebb is érintett szerződés ismét teljes kötelező erőben lépni. — Végre
- 4 szer Noha szerződő felek ugy megvannak győződve, hogy köztök e szerződés iránt kérdés támadni nem fog, mivel azonban a jó rend azt hozza magával, hogy a nemvárt esetekre is előleges intézkedés tétessék a szerződésben; kölcsönös meg egyezéssel abban állapotak meg, hogy minden e szerződés tárgyában köztük támadható kérdések az 1836. 20 t. cz. értelmében a sértett fél által szabadon választandó biro előtt intéztessenek el.
Melynek nagyobb erejére kiadtuk ezen saját kezünk aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősített adás-vevési szerződést.

Kélt Pesten December 8-án 1847

Emich Gusztáv
könyvárus
L. S.

Petrichevich Horváth
Lázár
L. S.⁸

⁸ A nálam levő szerződés-másolat teljes szövege.

Megjegyzendő, hogy a P. HORVÁTH és EMICH által idézett előző szerződések tudomásom szerint eddig nem kerültek elő. Az Országos Széchényi Könyvtárban és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában nem találhatóak ilyenek. A tulajdonjog valószínűleg eredetileg EMICHÉ volt, az 1842-i és 1843-i „kötést felbontó” 1844-i szerződéssel szerezhetette azt meg P. HORVÁTH.

Csak azért kötötték volna ezt az új szerződést, hogy eleve elhárítsák a VAHOT által valóban azon melegeben előhozott szemrehányást, amely szerint a befolyásos, „gutgesinnt” P. HORVÁTH két lapengedélyt is kap, míg mások egyet sem? A *Honderű* válasza VAHOT utolsó — december 9-én közzétett — támadására erre látszik mutatni. Hiszen a tények is azt bizonyítják, hogy a *Honderű* nem szűnt meg, és 1848 márciusig, az első negyedév végéig, P. HORVÁTH nemcsak szerkesztője, de kiadója is volt. A szerződés tehát csak fiktív jogügylet lett volna, hogy elhárítsák P. HORVÁTH feje felől a túlságosan is irigyelhető anyagi siker látszatát.

Csakhogy kétségtelen, hogy P. HORVÁTHnak a folyóiratból ekkor már nem volt haszna (ha előbb volt is), hanem ellenkezőleg, 1847-ben, általános vélemény szerint, elkedvetlenedett saját lapjától. Eddig nem kutatták, hogy ennek az elkedvetlenedésnek csak a túl mélyen felkavart és méltán a *Honderű* vereségével végződött viták voltak-e okai, és nem játszottak-e közre, vagy nem játszottak-e éppen főszerepet anyagi természetű problémák is. A *Honderű*nek nyilvánvalóan volt deficitje — a szép kiállítás, szövegközi képecskék, bekeretezett lapszélék sokba kerültek, s mint az itt közölt szerződés is mutatja, még drágábbak voltak a Párizsból vásárolt divatképek. Hiszen éppen az utóbbiak ellenértékét nem tudta már P. HORVÁTH az Egyetemi Nyomdánál kiegyenlíteni. A ráfizetés — amelyet P. HORVÁTH eddig talán sajátjából fedezett (legalábbis nincs nyoma annak, hogy a deficitet valamilyen hivatalos szubvenció pótolta volna) — most, a legnagyobb népszerűtlenség idején szökhettett legmagasabbra.

Mindenestre világos, hogy P. HORVÁTH, akiben diplomáciai ambíciók szunnyadtak, aki eredményesnek hitt körutat tett 1847 tavaszán Keleten, és nyilván már ekkor újra odakészült, nem lehetett boldog sokat támadott szerkesztői állásában, amelyben két vérmesen polemizáló segédszerkesztőjéért is felelősnek tartotta a közvélemény. Adósságainak átvétele, meg egy aránylag alacsony vételár fejében tehát eladta, ill. visszaadta a kiadási jogot EMICHnek, aki — nézzük meg jól a szerződés szövegét — az adósságokat *mindenképpen* átvállalta, míg P. HORVÁTH csak akkor lett volna köteles azokért ismét saját személyében helytállni, ha az adásvételt a hatóság nem szankcionálja, azaz a kiadási jog átruházását nem veszi tudomásul, és az új (ismeretlen) szerkesztőt nem erősíti meg. Az utóbbi aktus érdekében P. HORVÁTH személyes befolyását is hajlandó volt latbavetni, és ezt a szerződés külön paragrafusban ki is kötötte.

P. HORVÁTH pénzzavarára még két tény látszik utalni: 1847-ben a kancelláriához folyamodott a hivatalos hirdetések közlésének a jogáért. Nem kapta meg, mert a kancellária ilyen jogot szépirodalmi lapnak nem adott.⁹ És 1848. március 15 után (!) még egyszer megpróbálta anyagilag kamatoztatni arisztokrata összeköttetéseit: István nádortól 2000 ezüst forint kölcsönt kért, hogy a *Honderű* német párját *Ungarns Morgenröthe* címmel kiadhassa.¹⁰ Mindenestre hogy csak utolsó, nyilván nagyon kényszerítő pénzzavarában állt elő anyagi igénnyel, azt az egyénileg részvétet érdemlő kis tehetségű szerkesztő erkölcsi mérlegének — némi enyhítő körülményként szellemi zavarkeltésével szemben — talán a „követel” oldalára írhatjuk. A forradalom már ismét „zarándokként” a Keletre utazásra készíti, majd diplomáciai megbízások sikertelen kergetése után 1851-ben meghal.

⁹ FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Bp. 1887. 439—440. l.

¹⁰ HORVÁTH László: *I. m.* 44. l.

A kiadói és szerkesztői jog átruházása nem EMICH és P. HORVÁTH tervei szerint történt meg: A *Honderű* romjain 1848. április 6-án meginduló *Reform* a cenzúra eltörlése után és az új sajtótörvény életbelépése előtt keletkezett, tehát sem engedélyre, sem kaucióra nem volt szüksége. De EMICH az itt közölt szerződés szerint is jogosan vette át a kiadást és alkalmazta szerkesztőül a két egykori munkatársat: NÁDASKAYT és ZERFFYt. „A szabadság, egyenlőség és testvériség nevében. Amen!” Az új lap beköszöntőjében csak a kegyes „Amen” emlékeztet a *Honderű* régi irányára. Persze, az átalakulás nem ment azonnal, még a június 4-én kiadott hosszú program-cikkben is ezt látjuk: „Ámbár szigorúan a Monarchia mellett vagyunk: azonban a nép legszélesebb alapú jogaiért általában s minden egyesért különösen fogunk kifáradhatlanul küzdeni.” Nép és monarchia között csak néhány hét múlva billent határozottan az első javára a mérleg, amikor a *Reform* az ifjúság „egyenlőségi társulatának” szócsövénévé vált, majd még valamivel később beclvadt a radikális baloldal egyesített orgánumába, a *Népelembe*.

DEZSÉNYI BÉLA

Méhes Sámuel lemondása az „Erdélyi Híradó” szerkesztéséről. A magyar hírlapok történetéből ismeretes, hogy az előregedett Méhes Sámuel — országgyűlési követévé történt megválasztása után — lemondott az „Erdélyi Híradó” szerkesztéséről. A tizenhét esztendei, legtöbbször kényes politikai helyzetben megjelentetett lap lelkiismeretes irányításának egyik legnagyobb érdeme, hogy a Metternich-féle elnyomás örvényeit az ő szabad szellemű felfogása mellett csak megfontolt, józan életszemlélete tudta elkerülni.

Méhesnek lemondása érdekében írott felterjesztése szó szerint így hangzik:

„Nagy méltoságu grof fő kormányzo Ur! Kegyelmes uram!

El gyengült egészségem nem engedvén, hogy az Erd. Híradó Szerkesztését s ki adását — kivált a jelen kényes körülmények közt — illő figyelemel s fontolással folytathassam; ezennel aláztatos tisztelettel jelentem Exádnak, hogy én azon lapnak további szerkesztési s kiadási jogáról innejélesen le mondok. — Egy uttal, az el [!] által ürességbe jött Erd. Híradói szerkesztői s kiadói jog meg nyerhetésére bátor vagyok segédemet *Ocsvai Ferenczet* ajánlani, kit is Exád több biztos s hivatalos tudositások nyomán mint erre alkalmas egyént jo oldaláról esmérhet.

Mely jelentésem s kérésem mellett aláztatos tisztelettel maradtam Exádnak aláztatos Szolgája Méhes Sámuel (s. k.)”

A felzetten:

„Nagy mgu id. gr. Teleki Josef ur ö Exjához mint Erdély fő kormányzojához aláztatos kérelme benn irt Méhes Samuelnek Melyben az Erd. Híradó további kiadása s szerkesztése jogáru valo lemondását jelenti.”

A felzetre reá vezetett végzés:

„1165. 848. E. Válasz: Az „Erdélyi Híradó” czimü ujságlap szerkesztése s kiadása jogáru a kérelmes *Ocsvai Ferencz* eddigi segédje részére gyengélkedő egészsége tekintetéből ünnepléses lemondását elfogadván, ezen jognak nevezett segédjére ruházhatásában olly módon egyezem belé: hogy addig, mig a sajtó szabadság iránt törvényes határozat hozatik, *Ocsvai Ferencz* magát az eddigi vizsgálati szabályokhoz tartani köteles legyen. Kolo'svár Majus 12^{ken} 848.

Gróf Teleki Jo'sef. (s. k.)”

OCSVAI Ferenc, aki hasonlóképpen a református kollégium professzora volt, nem sokáig szerkesztette az ERDÉLYI HIRADÓt, mivel a lap a szabadságharc nagy változásai közepette rövidesen megszűnt.¹

HEREPEI JÁNOS

¹ A fent idézett okirat gyűjteményemben.

A Religio és Nevelés 1849. évi második kiadásáról. A *Religio és Nevelés* 1849. évi január 2—április 22. keltezéssel megjelent, 1—40. számának második kiadásáról nem olvastunk sem az irodalomban, sem a sajtótörténetben. A szerkesztő, DANIELIK János, 1849. április 5-én az első kiadásban tájékoztat arról, hogy tervez második kiadást is: „Számos helyekről érkeztek hozzánk megkeresések lapunk múlt másodfélvi utolsó és utolsó-előtti számainak kipótólása iránt. Eddigelé minden jelentkezőnek kívánságát a legnagyobb készséggel teljesítettük. Most azonban ezen számok már tökéletesen elfogyván, nem tehetünk egyebet, mint hogy azokat, miután úgy látszik, általánosan elvesztek, annak idején újra kinyomassuk, s t. pártolóink példányait, habár áldozattal is, ezen az úton kiegészíteni iparkodjunk.”¹ Ez a közlés április 15-én jelent meg, hat héttel előbb, március 6-án azt hirdeti a szerkesztő, hogy „... teljes példányokkal még szolgálhatunk.” Az első kiadás tehát teljesen elfogyott, a második kiadás viszont olyan kevés példányszámban jelent meg, hogy ma unikumnak számít. Az Országos Széchényi Könyvtár egyik első példányában levő egykorú kézírással készült feljegyzés írója sem tud a második kiadás megjelenéséről: „A harcziás idők miatt csak az itt következő 40. azaz: negyven szám jelent meg és pedig cím és tartalom-jegyzék nélkül.”²

Meglepetés volt, amikor a Szombathelyi Püspöki Könyvtárban megtaláltam a *Religio és Nevelés* második kiadását. Ennek szerkesztője ugyancsak DANIELIK János, kiadója SOMOGYI Károly, és az impresszuma is azonos az első kiadással. További példány van a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában és a szegedi Somogyi Könyvtárban. Ez utóbbi helyen, a második kiadás magának a kiadónak, SOMOGYI Károlynak a példánya volt, aki a kötéstábla előzéklapjának verzójára feljegyezte a következőket:

„Emlékezet okáért megjegyzendő, hogy főtisztelendő Danielik ur az ezen évi első számokat (I. félv 1—40) újra kinyomatta; csakhogy ez új kiadás tartalma sokban egészen elüt az eredetitől, és ennyiben hamisítás. Miért tett [!] ezt, ő tudja legjobban; én csak azt gondolhatom, hogy servivit tempori, mint rendesen.* Én a *Religio és Nevelés* kiadója s tulajdonosa lenni azonnal megszüntem a mint Danielik ur a lapot politikai organummá tenni — még pedig az elnyomó német hatalom szolgálatában! — elhatározta.

Itt-ott boldogult atyám megjegyzései is olvashatók; pld. II. 18. 1.

Hogy nem csak a 3ik de későbbi számokon is nevem áll, mint kiadóé, oka az [?] mert a cautiót nem tette le előbb Danielik ur.**

Megjegyzendő, hogy az első félvből két példány levén egybekötve, az első a 2ik kiadás. Az első kiadáshoz még sem címlap, sem tartalom nem készülvén.

* Lehet azonban, hogy a német kormány alatt egészen úgy, mint először nyomott, újra ki nem adhatott volna.

** De akkor miképen adhatta ki *először*. Az első kiadásban ugyanis (lásd a 2ik helyen) mindjárt a 3dik szám végén odanyomatta „Szerkeszti s kiadja Danielik János.” És így jelent meg az utolsó szám is, t. i. a 40-dik, április 22-én; mind a német kormány alatt. Ez tehát alig lehetett oka a hamisításnak. Mert végre is hamisítás, kiadónak nevezni azt ki a 3-dik számban laptól határozottan s véglegesen lemondott, még pedig épen azért, mivel nem akart olly lap kiadójának nevezetni amely a nemzetet elnyomó hatalom egy Windisgrätz stb. proclamációját 'Egyházi' lapba fölvenni sietett... Hihetőleg ezt akarta olvasóival elfeledtetni, midőn nevemet a második kiadásba becsémpészte. Különböben e két kiadásnak valamint számai nem egyeznek, ugy tartalma is sokban különbözö.

E kötetben első helyen a *második* kiadás áll; mert csak ez lett címlappal ellátva; az első hiteles kiadás 2ik helyen, 208 lap után következik. Ebből csak a két első szám jelent meg az én kiadásom mellett. Minthogy tudnillik [!] a lapot még akkor is magam javítottam (legalább az ugy nevezett revizio alkalmával) azonnal a mint benne Windisgrätz proclamációját megláttam, lemondtam a lap tulajdoni jogáról — minden kárpótlás nélkül... jóllehet a több éven át némi tekintélyre juttatott lap kiadása némi előnyökkel

¹ Jelzete: 473. sz.

² Uo.

járt volna, s én semmi, de semmi más jövedelmi forrással nem bírtam. Én nem küldtem Siberiába a honfias érzelmeik miatt üldözött paptársaimat, mint ő; de nem is jutottam az új-épület börtönébe... Elveimet sem nem változtattam, sem meg nem tagadtam; és Isten mégis megőrizte... még a gyalázattól is..."

Enni a kiadó, SOMOGYI Károly autográf kézírása.

Kár, hogy a feljegyzésen nincs keltezés. Kérdés, hogy mikor jelent meg a második kiadás. A *Religio és Nevelés* szünetelt 1849. április 22-től szeptember 27-ig. Megváltoztatta régi alcímét: „Katholikus egyházi folyóirat” helyett itt így jelölte meg a lap célkitűzéseit: „Katholikus Politico- Egyházi és Irodalmi Lap”. Az 1849. december 27. száma ezt közli: „A Religio és Nevelés 1849.-iki első félévi folyama már sajtó alatt van, s 2 frtért p.p. megrendelhető. Az 1848-diki folyam néhány utolsó számaiért, melyek az akkori zavarok miatt a postákon elvesztek, minden felől ostromoltatunk. Megvalljuk, hogy egyetlen-egy megmentett példánynál többet elő nem mutathatunk; különben is ezen folyam alatt mi csak a szerkesztői tisztet viseltük, a lap kiadó tulajdonosa pedig nem mi valánk. Mind a mellett, hogy t. olvasóink kívánságának, mennyire csak lehet, elegettegyünk, Csajághy Sándor úr „Tájékoztatások a’ püspöki és presbyteri kormányhatóság terén” czimű cikkeket, és „Van-e az egyháznak szüksége és mire” című cikkeket, melyek az 1848-diki II. folyamban a 72-dik számtól foglaltatnak, a most sajtó alá bocsátott 1849-diki első félévi folyamba veendjük föl; az utolsó 78-dik számot a tartalom- jegyzékkel együtt anynyiból újra nyomttatván, mennyiből azt a folyam illedelmes bekötése végett is szükségesnek ítéljük. Ezen utolsó (78.) szám a tartalom-jegyzékkel együtt posta útján fog az e végett magokat jelentőknek megküldeni.”

Csaknem félév múlva, 1850. május 7-én olvassuk, hogy „A Religio és Nevelés 1849-dik első félévi folyama már elhagyta a sajtót”. Nem tudjuk, a második kiadás miért készült hosszú hónapokig és hány példányszámban nyomtatták. Úgy látszik, a kiadvány lassan fogyott, mert 1850. június 30-án a szerkesztő DANIELIK János írja, hogy „Az 1849-dik I. félévi újranyomott folyamból körülbelül 200 teljes példány még fennmaradván[!] ha kik azt bírn szeretnék, méltóztassanak eziránt szándékukat a szerkesztőséggel tudatni; a példány a míg telik, minden díj nélkül fog kiadatni.”

Feltűnik, hogy miért nem kellett fizetni a második kiadásért? Még 1850. május 7. szám azt hirdeti, hogy „Ára: 1 frt. 30 kr.p.p.” Nem nyilvánult meg érdeklődés a második kiadás iránt? Ha viszont úgy van, hogy annyi fölös példány volt, s már ingyen is osztogatták, hogyan lehet az, hogy csak három példány maradt ránk?

V. BUSA MARGIT

A Nagy István-féle gyűjtemény. E folyóirat egyik régebbi számában a fellelhető adatok alapján igyekeztünk számot adni NAGY István munkásságáról,¹ most pedig gyűjteményének a sorsát és ennek kapcsán magát a gyűjteményt ismertetjük.

MAKKAI László szellemes megállapítása szerint a magángyűjteménynek két ősi ellensége van: a feleség és a halál.² NAGY István gyűjteménye ez utóbbinak esett áldozatul.

A könyvek és a kéziratok NAGY István 1863-ban bekövetkezett halála után a család (NAGY Istvánné szül. HAJÓS Zsuzsánna, továbbá három gyermek: Rozália, István és Gizella) tulajdonában maradtak, de nem tudjuk, hogy a tudományos kutatás számára hozzáférhető formában-e. SZABÓ Károly 1867-ben a gyűjtemény egy kolligátumáról úgy ír, mintha az a kezében lett volna,³ viszont rá egy évtizedre, amikor csupán címből

¹ Nagy István élete és gyűjtőmunkája. Magy. Könyvszle. 1963. 334—340. 1.

² MAKKAI László: Könyvek — gyűjtők — könyvtárak. Magy. Könyvszle. 1938. 297. 1.

³ SZABÓ Károly: Huszár Gál életéről és nyomdájáról. Századok. 1867. 150—151. 1.

ismert régi könyvek példányait keresi, EMICH Gusztáv válaszából tudja meg, hogy azok közül több megvolt NAGY István könyvtárában.⁴

A magyar tudományos életet a gyűjtő halála után négy évvel kezdi foglalkoztatni a gyűjtemény. Az események a *Századok* rövid, szerző nélkül megjelent híradásaiból elég pontosan nyomon követhetők.

1867. november 8-án az Akadémia történettudományi osztálya HORVÁTH Mihályt kéri fel a könyv- és kéziratgyűjtemény megtekintésére.⁵ Az ügyet, úgy látszik, nem tartották sürgősnek, mert a hagyaték sorsára vonatkozó újabb nyom csak két év múlva bukkan fel: a gyűjtő fiának, NAGY Istvánnak levele TOLDY Ferenchez.

„Pest Juni. 16. 869.

Igen tisztelt Nagyságos Úr!

Van szerencsém Nagyságodnak soraimhoz mellékelve könyvtáram s levélgűjteményem Catalogusát megküldeni. Méltóztassék azt teljes figyelmére méltatni. A könyvtárt — külföldi vevők ígéretéhez képest kik 16 ezeret adnának, a haza iránti kötelességemnek eleget teszek midőn azt az Akademiának 12 ezerért hajlando vagyok oly módon átengedni, miszerint abból Nagyságod kegyes fáradozásaiért 2 ezeret átengedni szerencsémnek tartandom. A levélgűjtemény ára illetőleg értéke darabonként egyre másra Mátrai Ur által 60 krban állapítottatott meg, melyet ha a tud. academia meg nem is venne a Múzeum hajlando átvenni.

Tudván hogy Nagyságod felterjesztéstől függ a vétel lehetősége, midőn tehát becses figyelmét kérném kitűnő tisztelettel maradtam Nagyságodnak

alázatos szolgálja
Nagy István”⁶

A külföldi vevők ígéreteinek, a Múzeum hajlandóságának az emlegetése arra utal, hogy az örökösöket élenkebben foglalkoztatta a hagyaték, mint az Akadémiát, amelynek bizottsága végül is 12 400 forintra becsülte fel a gyűjteményt. Már meg is kezdtek a könyvek szállítását, amikor kiderült, hogy az Akadémia csak részletekben akar fizetni, amibe az örökösök nem akartak beleegyezni.⁷ A huzavona közben az első levél után másfél hónappal, július 31-i keltezéssel NAGY István arról értesíti TOLDYt, hogy „könyv és levélgűjteményemet tegnap LIST, Lipesei könyvkereskedőnek tetemes nagyobb összegért adtam el, mint a miért az az academia által becsültetett.”⁸ Leverten jegyzi meg a *Századok* fenti cikke: „Ekkép jártunk alkudozásunkkal. Most a sok szép hungaricum — mint Waltherr könyvtára — külföldre vándorolt, szét fog szórótni a világba, — s a szegény magyar történetbúvár mehet hazai okmányokat kutatni a londoni British Museumba, Berlinbe, Drezdába stb., List és Francke urak pedig beárulnak részletes eladással legalább 25—30 000 tallért.” A cikk 15 000, nyole év múltán FRAKNÓI 10 000 porosz tallérban jelöli meg a vételárat.⁹ A *Századok* elégikus hangvételű fenti beszámolója vázlatosan ismerteti a gyűjtemény értékesebb nyomtatványait és kézirateit. Eszerint kinceit a XVI. és XVII. századi legritkább magyar nyomtatványok, számos unikum és sok, kivált protestáns egyháztörténeti érdekű kézirat alkotják. Többet fel is sorol a kéziratek közül: ZRÍNYI egy ismeretlen munkája, BERCSÉNYI László eredeti levelezése LESCZINSZKY

⁴ SZABÓ Károly: *XV. és XVI. századbeli nyomtatványok, melyeknek jelenleg egy példánya sem ismeretes*. Magy. Könyvszle. 1876. 68—83. l. EMICH Gusztáv: *Az elveszett régi magyar nyomtatványokról*. Uo. 141. l.

⁵ *Századok*. 1867. 308. l.

⁶ MTA Kézirattár. TOLDY Ferenc levél tárczája. Magy. Ir. Lev. 4° 111. 13. levél.

⁷ *Nagy István könyvtára*. *Századok*. 1869. 679—680. l.

⁸ MTA Uo. 14. levél.

⁹ FRAKNÓI Vilmos: *Schlauch Lőrinc szatmári püspöknek, Török János által gyűjtött könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1877. 5—6. l.

Szaniszló lengyel királlyal, BENICZKY Gáspár naplója, THÖKÖLY Imre 1705-i leveleskönyve, a gályarabságra hurcolt protestáns papok összes aktái, HUNYADI Jánosnak Gallipoli mellől 1444-ben kelt levele stb.

A könyvgyűjtemény teljes állagát LIST és FRANCKE 1870-ben kiadott katalógusából ismerjük, amely 1931 kötetet (közöttük számos kolligátum) és 112 történelmi metszetet sorol fel.¹⁰ Ezeknek árát összeadva eladási árként majdnem a teljes vételárat, 9500 tallért kapunk.

A minél nagyobb hasznot, úgy látszik, a cég a kéziratokból akarta megszerezni. Ezekről a *Catalogue* nem ad áttekintést, csupán a bevezetése említi, hogy a mintegy 5000 darabból álló, igen értékes magyarországi vonatkozású kéziratgyűjteményt „en bloc” óhajtják valamelyik könyvtárnak eladni. FRAKNÓI később némileg eltérő számokkal írja le a gyűjteményt: a könyveken kívül még 4000 rőpiratot, 7000 eredeti oklevelet és 100 kötet kéziratot sorol fel.¹¹

A magyar tudományos élet érzékenyen reagál az értékes anyag külföldre kerülésére. EÖTVÖS Lajos szerint „napi sajtónk a strike daczára is egyhangúan felszólalt, utólagosan bár, Nagy István könyvtárának külföldre vándorlása miatt,” s ugyanakkor kifejezi reményét, hogy az unikumnak tartott példányok hazai gyűjteményeink gondos átvizsgálása révén bizonyára itthon is meglesznek.¹² Tárgyilagosabban méri fel a helyzetet a *Századok*, amikor arról ír, hogy „a sok szép magyar unicumot, incunabulát, XVI. és XVII-ik századi ritka editiókat tartalmazó könyvtár, az menthetetlenül szét fog ragadoztatni a világ minden részébe”, s még az a szerencse, hogy a kéziratokat 10 000 forintért megvette a király, tehát azok együtt maradnak olyan helyen, ahová „különös engedély mellett, normális viszonyok között, magyar historiographok is bebocsáttatnak”.¹³

Nemsokára azonban arról számol be a folyóirat, hogy valószínűleg a túlzott ár miatt a királyi vételből semmi sem lett, s az Akadémia krajeároskodása miatt most már a könyvtár is és a kéziratgyűjtemény is hazánkra nézve elveszettek tekinthető. Sejtji is a legvalószínűbb vevőt: a „British Museum nemesak hogy nagy árakat szokott adni a magyar történelmi, kivált protestáns érdekű kéziratok- és editiókért, de rögtön is adja.”¹⁴

1871-ben ugyancsak a *Századok* közli, hogy a könyvtár nagy része egyenkint már el is kelt, és LIST és FRANCKE kiadta a mintegy 5—6000 darabra menő kézirat- és incunabulagyűjtemény katalógusát, amelyet egyelőre még együttesen árulnak. Megállapítja, hogy az iratok között sok az olyan csekély értékű anyag, amely nyugodtan kerülhet magánosok vagy külföldi intézetek birtokába. Egyes darabjait azonban okvetlen vissza kellene vásárolni, de sajnos erre most, EÖTVÖS halála után — állapítja meg — kevés a remény.¹⁵

Az Akadémia THALY Kálmán indítványára mégis úgy dönt, hogy a kéziratgyűjteményt meg kell vásárolni a Nemzeti Múzeum számára, s elhatározzák, hogy fölterjesztést intéznek a miniszterelnökhöz és a kultuszminiszterhez.¹⁶ Harmadfél esztendő múltán LIST és FRANCKE túlzott igényei miatt megszakadnak a tárgyalások,¹⁷ de 1875-ben mégis létrejön az alku. Annak idején a teljes gyűjtemény 12 400 forintba került volna. Most csupán a kéziratokért 7500 forintot fizetnek, s a Nemzeti Múzeum birtokába kerül 4500 darab XIII—XVIII. századi okmány és levél, valamint 92 darab kézirati munka. „Az okmányok és levelek között igen nagy számban vannak olyanok — írja a szerzeményről

¹⁰ *Catalogue . . . d'une . . . collection . . . de feu M. Etienne de Nagy . . .* Leipzig, 1870.

¹¹ FRAKNÓI: *I. m.* 5—6. l.

¹² EÖTVÖS Lajos: *Adalék régi magyar könyvészetünkhöz.* Budap. Közl. 1870. 811—812. l.

¹³ *Nagy István kéziratára.* *Századok.* 1870. 62. l.

¹⁴ *Századok.* 1870. 136. l.

¹⁵ *Századok.* 1871. 161. l.

¹⁶ *Századok.* 1871. 210. l.

¹⁷ *Századok.* 1873. 738—739. l.

szóló beszámolójában FRAKNÓI —, amelyek hazánk politikai, egyházi és kulturai történetének felderítésére legnagyobb fontossággal bírnak.”¹⁸

Egy év múlva — mint láttuk — FRAKNÓI úgy tudja, hogy az eredeti gyűjtemény 7000 oklevelet és 100 kötet kéziratot tartalmazott. Bizonyos jelek azt mutatják, hogy a vétellel mégsem a teljes gyűjtemény került vissza. A BERCSÉNYI László levelezését tartalmazó NAGY István-féle kötetben például a következő bejegyzés olvasható: „A magyar nemzeti Múzeum könyvtárába List és Francke lipcei könyvkereskedő cégtől könyvcseré útján érkezett 1876. Júl. 10én.”¹⁹

Sajnos, sem a cég által kiadott kéziratkatalógus nincs meg az Országos Széchényi Könyvtárban, sem rendszeres szerzeményi naplót nem vezetett még akkor a kéziratár, így pontos képet nem szerezhethünk a gyűjteményről. Csupán egyedenként mutatható ki egyes iratok NAGY István-provenienciája a jellegzetes piros festékű ovális pecsét révén. Mindenesetre a kéziratok zöme visszakerült hazánkba. Egy részük jelenleg is az Országos Széchényi Könyvtárban található, a gyűjtemény zömét képező köztörténeti vonatkozású levéltári anyag pedig az Országos Széchényi Könyvtár levéltárával együtt 1926-ban az Országos Levéltár állományába ment át.

A könyvtár darabonként idegenbe szóródott kötetei közül a magyar tudományos élet természetesen főleg a legértékesebb anyagot, az *RMK*-példányokat sajnálta. A továbbiakban ezek sorsát vesszük vizsgálat alá.

A *Catalogue* és SZABÓ Károly egyesített adatai alapján NAGY ISTVÁN hagyatéka 158 olyan művet tartalmazott, amely az *RMK* I. és II. kötetébe tartozik. Magában a könyvtárban több *RMK*-mű lehetett, amelyeket talán még maga NAGY István eladott vagy elcserélt. Az *RMK* I. 191. és 361. leírásában példányként SZABÓ Károly a keszthelyi FESZTETICS-könyvtár unikumait említi. Ezek a példányok jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban vannak, mind a kettőben ott található NAGY István bélyegzője.

A hagyatéka 158 művéből 60 (köztük 58 magyar nyelvű) XVI. századi, 98 pedig (köztük 60 magyar nyelvű) XVII. századi nyomtatvány. SZABÓ Károly a *Catalogue*-ot gondosan áttanulmányozta²⁰ — több tételénél meg is jegyezte, hogy megvolt NAGY István könyvtárában —, s legfeljebb négy megállapítása szorul ezzel kapcsolatban korrigálásra. A többször is megjelent (pl. *RMK* I 225) *Fons vitae* brassói kiadását — a *Catalogue* Nr. 1149. téves meghatározását átvéve — SZENCZI MOLNÁR Albert prédikációjának (*RMK* I 355.) vette fel,²¹ HUSZÁR Gál énekeskönyvét (*RMK* I. 332) pedig BEYTHE Istvánénak gondolta (*RMK* I. 355.), s így az utóbbi két bibliográfiai tételét egyaránt hibásan írta le.²² Mindössze két olyan mű szerepel a *Catalogue*-ban, amelyet ő nem vett fel, bár esetleg az *RMK* II. kötetébe tartoznak. Az egyik (Nr. 6.) egy *Serius exhibitum comitalium... Soproniensium...* című, 1681-ben esetleg Pozsonyban megjelent munka.²³ A másikat a *Catalogue* Nr. 1374. egy pálos vonatkozású kolligátum utolsó tagjaként így említi: „Pazmann, P., tabula monasterior. ord. S. Pauli sub corona regni Hungariae. S. 1. et. a. in-4.”

Ez a mű sem a *Régi magyar könyvtár* II. és III. kötetében, sem APPONYI összeállításában²⁴ nem szerepel. Egy másik példányáról szövegközléssel együtt a *Magyar Könyv-*

¹⁸ (FRAKNÓI Vilmos): *Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–6-ban*. Magyar Könyvszle. 1876. 226–227. l.

¹⁹ OSZK Kézirattár. Quart. Gall. 39.

²⁰ SZABÓ Károly: *Szenczi Molnár Albert állítólag 1625-ben nyomtatott egyházi beszédeiről*. Magyar Könyvszle. 1880. 97. l.

²¹ SZTRIPSZKY 1805/12. Vö. SZABÓ Károly: *I. m.* Magyar Könyvszle. 1880. 97–102. l.

²² Vö. KELECSÉNYI: *I. m.* 337. l.

²³ Vö. JÜGELT, Karl—Heinz: *Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena*. Weimar, 1961. 124. l. Nr. 293.

²⁴ APPONYI, Alexander: *Hungarica*. 2. Bd. München, 1903. — 4. Bd. München, 1927.

szemle számolt be.²⁵ Széles ívrétű, plakát alakú nyomtatvány volt — NAGY István kolligátumának végére nyilván összehajtogatva került be — amely év, hely és nyomdász megnevezése nélkül hagyta el a sajtót. A Magyarországon létező, valamint elpusztult és megszűnt pálos zárdák neveit sorolta fel latin nyelven, amint azt PÁZMÁNY Péter az 1629-i nagyszombati zsinaton összeállította. A *Könyvszemlében* közölt szövege nagyjából azonos azzal, ami a zsinat határozatairól megjelent könyvben szerepel, de annál részletesebb.²⁶ A leírás a múzeumi példány alapján készült, sajnos azonban ma a példány az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében nem található, HUBAY Ilona sem említi,²⁷ de esetleg egy példányban ismeretlen nagyszombati nyomtatványra gondolhatunk, amely 1629-ben hagyta el a sajtót.

Az említett 158 *RMK*-példányból SZABÓ Károly szerint 15 unikum: *RMK* I. 72., 73., 135. (ezeket már a *Catalogue*-ban sem találta), továbbá 79., 143., 161., 164., 179., 187., 188., 190., 192., 194., 203. és 635. Mivel a *Catalogue*-ban szereplő 12 unikum közül egyről (*RMK* I. 187.) tudta, hogy TÖRÖK János vásárolta meg, véleménye szerint NAGY István könyvtárának 11 unikuma került külföldre. Ezekből hetet megtalált a British Museum-ban,²⁸ később a többi is ott bukkant fel.

SZABÓ Károly óta némileg megváltozott a NAGY István-féle unikumok mérlege. Az *RMK* I. 79-ről kiderült, hogy az *RMK* I. 50. hiányos példánya,²⁹ amelyből ugyancsak hiányos példány van Marosvásárhelyt is, az *RMK* I. 635-ből pedig azóta az Országos Széchényi Könyvtárnak is van példánya. Az így 13-ra csökkent unikumok számát viszont megnöveli, hogy a fentebb említett *Fons vitae*-nek a British Museumban levő példánya szintén unikum, s alighanem annak számít az *RMK* I. 23. PULSZKY által a British Museumot két héttel megelőzve az Országos Széchényi Könyvtár részére visszavásárolt példánya, és az *RMK* I. 49. British Museumba került példánya, mert e két művet Marosvásárhelyt jelenleg nem találják. A mai helyzet szerint tehát NAGY István könyvtárának 13 + 3 = 16 példánya unikum. Ebből 11 van a British Museumban, 1 az Országos Széchényi Könyvtárban, a következő 4-ről pedig nem tudunk:

1. *RMK* I. 72. MÉLIUSZ Péter: *Az igaz keresztyénységnek rövid fundamentuma*, Debrecen, 1569.

2. *RMK* I. 73. TEMESVÁRI István: *Historia az Bátori Istvánnak...*, Debrecen, 1569. Feltehető, hogy ez a példány az azóta antikváriusi forgalomban szétszóródott TÖRÖK—SCHLAUCH könyvtárba került, mert annak nyomtatott katalógusában két helyen is szerepel. ISTVÁN deák, ill. TEMESVÁRI István szerzősége alatt.³⁰ Alapos a gyanú, hogy, ez tulajdonképpen a mű évszám nélküli kiadása (*RMK* I. 351.), amelyet Nagy István az ének keletkezési éve alapján határozott meg 1569-i nyomtatványának.

3. *RMK* I. 135. TINÓDI Sebestyén: *János király testamentuma*. Kolozsvár, 1577.

4. *RMK* I. 187. CSANÁDI Demeter: *Historia de vita ... Ioannis...*, Debrecen, 1582. A négy mű közül ez az egyetlen, amely a *Catalogue*-ban még szerepel. Már SZABÓ

²⁵ *Vegyes Közlemények*. Magy. Könyvszle. 1883. 224—226. 1.

²⁶ *Acta et decreta synodi dioeceseanae Strigoniensis. Posonii, 1629.* *RMK*. II. 454. 121—128. 1.

²⁷ HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480—1718.* Bp. 1948.

²⁸ SZABÓ Károly: *Régi magyar nyomtatványok egyetlen példányai a British Muzeum könyvtárában*. Magy. Könyvszle. 1880. 218—222. 1. Vö. KROPF Lajos: *Régi magyar nyomtatványok a British Muzeum könyvtárában*. Magy. Könyvszle. 1884. 102—110. 1. + Ua: *Régi magyar nyomtatványok külföldi könyvtárakban*. Magy. Könyvszle. 1885. 82—85. 1.

²⁹ KELECSÉNYI Akos: *A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában*. Magy. Könyvszle 1964. 168—169. 1.

³⁰ MESZLÉNYI Gyula: *Bibliotheca Laurenziana. A szatmári egyházmegyének ... Schlauch Lőrincz ... által ... ajándékozott Török János-féle könyvtárnak névjegyzéke*. Szatmár, 1900. 76. és 170. 1.

Károly tudta, hogy a TÖRÖK—SCHLAUCH könyvtárba került. Ez a kiadás megtalálható a KORNFELD-féle könyvtár nyomtatott katalógusának kéziratos bejegyzésekkel ellátott „házi példányában”.³¹ Sajnos, KORNFELD gyűjteménye külföldön lappang, így nem állapítható meg, hogy NAGY István példányáról van-e szó? Mindenesetre az új *RMK*-kiadáshoz készült példánykimutatás számos átfedést mutat a LIST és FRANCKE-, a TÖRÖK—SCHLAUCH- és a KORNFELD-féle katalógus adataiban. Bár NAGY István sok esetben nem ütötte be bélyegzőjét a példányába — a British Museumban is sokszor csak a vásárlás dátuma (1870. május 25.) ad felvilágosítást³² — de mégis remélhetjük, hogy a KORNFELD-könyvtár előkerülése fényt derít a NAGY István- és TÖRÖK—SCHLAUCH-gyűjtemény sorsára.

Az unikumokról mondottak híven tükrözik az egész NAGY István-könyvtár sorsát is. A 158 *RMK*-peldánynak közel a fele — és éppen az értékesebb, régebbi és magyar nyelvű anyaga — a British Museumba került. Közülük egy (*RMK* I. 215) a második világháború során elpusztult. (Meg kell itt jegyeznünk, hogy az 1870-ben a magyar tudományos élet számára még ijesztő távolságban levő londoni British Museumot ma levelezésének gyorsasága, fényképek és Xerox-másolatok előzékeny küldése révén az *RMK* szempontjából számbajöhető külföldi könyvtárak közül a legközelebbiek közé sorolhatjuk.) A példányok másik felének holléte még felderítésre váró feladat. Az Országos Széchényi Könyvtárban levő NAGY István-pecsétes példányok közül a *Catalogue*-ban mindössze 4 szerepel, az egyiknek azonossága nem is bizonyos, mert BUTSCH augsburgi antikváriustól vásárolták 1878-ban.³³

Említsük meg végül, hogy időben visszafelé leghosszabban OZORAI Imre *De Christo* című (*RMK* I. 5.) munkájának a sorsa követhető: 1760 SINAI Miklós — 1839 JANKOVICH Miklós — 1853 HOROVITZ antikvárius — 1860 körül NAGY István — 1869 LIST és FRANCKE — 1870 British Museum 80 tallérért.

Joggal adhatunk igazat MAKKAI Lászlónak, akinek megállapítása szerint NAGY István gyűjteményének külföldre kerülése az 1929-ben hozott műemlékvédelmi törvényig a legnagyobb ilyen természetű tudományos veszteségünk volt.³⁴

KELECSÉNYI ÁKOS

Írók harca a szabad sajtóért. A két világháború közötti irodalom történetét végigkíséri egy rendkívül fontos folyamat, amely szerves része a magyar irodalom-történetnek: a magyar írók harca a sajtó, az írás szabadságáért.

A Tanácsköztársaság leverése nemcsak a magyar történelem fejlődését törte meg, de törést okozott a magyar irodalom egészséges fejlődésében is. Az irodalom szükségszerűen kettészakad. Létrejön egyrészt a hivatalos, a hatalom által jóváhagyott irodalom, s kibontakozik az az irodalom, amelyet a hatalom tilt, de az olvasó ezt tartja hitelesnek. Az irodalomnak, ha rangjához méltó akar lenni, a valóságot kell tükröznie. De engedheti-e ezt a tükrözést a hatalom? ENGELS *A munkásosztály helyzete Angliában* című művében

³¹ *Bibliotheca Mauritií Baronis Kornfeld. Index librorum Hungaricorum.* Bp. 1913. Kézirat gyanánt. 8. l. utáni bejegyzés. Ez a házi példány jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban található.

³² Vö. KROFF Lajos: *I. m.*, Magy. Könyvszle. 1884. 102—103. l.

³³ *RMK* I. 23. = *Catalogue.* Nr. 111. PULSZKY vétele 1870. augusztus 10-én. *RMK* I. 33. = *Catalogue.* Nr. 1717. TODORESZKU könyvtárából. Vö. KELECSÉNYI ÁKOS: *I. m.* Magy. Könyvszle. 1963. 338—340. l. *RMK* I. 193. = *Catalogue.* Nr. 25. A BUTSCH-cégtől vásárolták 1878-ban. *RMK* I. 220. = *Catalogue.* Nr. 706.

³⁴ *I. m.* 297. l.

megállapítja, hogy a proletár, akit a tőkés rendszer embertelen helyzetbe juttatott, csak lázadás útján mentheti meg emberi mivoltát. Ha az embereket állati sorba taszítják, nincs más választásuk: vagy fellázadnak, vagy pedig csakugyan állatokká fajulnak. A magyar uralkodóosztályok 1919 augusztusától ebbe a túrhetetlen sorsba akarták süllyeszteni nemcsak a magyar proletariátust, de minden dolgozó réteget. S az írók azért írtak — ki-ki tehetségének hajlamának, egyéniségének megfelelően —, hogy egy elmaradott, útnélküli és víznélküli, orvosnélküli, elegendő iskola- és tanítónélküli, szinte mezítlábas ország felemelkedése érdekében hassanak. A humánumért lázadni kellett, s az írók lázadtak. A szocializmus útját készítették elő, az írói mesterség eszközeit vetve harcba. Védtek az emberi szó méltóságát, a gondolat erejét, a humanizmus civilizált módszereit.

Az engelsi gondolatot — más megfogalmazásban — megtaláljuk TÁNCSICSnál: „A kormányoknak nem az a célja, hogy a cenzúra által a vallást, moralitást alkalmazzák, hanem, hogy a nép föl ne világosodhassék, hogy vele baromként bánhassanak.” (*Sajtószabadságról nézetei egy rabnak.* 2. kiad. London, 1846. Utánnymás Bp.: 1945. 16. l.)

A két világháború közötti kor irodalomellenes {korszak volt. S a magyar írók túlnyomó többsége letette a garast a haladás ügye mellett, vállalta a veszélyeket. Állás- és hivatalvesztés, semmibevevés és megalázás, vádak és zaklatások, gyanú és kiközösítés, írások elkobzása, rendőri felügyelet és szabadságvesztés lett osztályrészük a nép és a nemzet érdekében leírt szavaikért TERSÁNSZKYTÓL ERDÉLYIIG. S a sorból nem maradhattak ki a legnagyobbak: JÓZSEF Attila, RADNÓTI Miklós, ILLYÉS Gyula, MÓRICZ Zsigmond. Könyvekben, folyóiratokban, napilapokban; prózával és versekkel, felhívásokkal és tiltakozásokkal álltak ki a kisemmizett nép jogai mellett, az ország és a nemzet fejlődése érdekében.

Az egyenes szó helyett a rejtett beszéd — az öncenzúra kora jött el. LUKÁCS György *Irodalom és demokrácia* című művében (2. jav. kiad. Bp. 1948. 61. l.) megállapítja, hogy „a cenzúra nyomása amúgyis célzásokra, sorok közötti sejtetésekre készítette az írókat; ebből idővel valóságos virtuozitás fejlődött ki. . .” Eszünkbe jut itt PUSKIN szellemes *Levele a cenzorhoz* (1822): „Múzsák zord öre te, ki űzöl szilajon. . . Először is neked nyíltan bevallhatom: Gyakran sorsod miatt elfog a szájalom, Mert eskü kötelez, hogy óvjad, ami ócska. . .” JÓZSEF Attilánál ezzel kapcsolatban számtalan megnyilvánulást találunk:

„Aktába írják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
És nem sejthetem, mikor lesz elég ok,
előkotorni azt a kartotékot,
mely jogom sérti meg.”

(*Levegőt!*)

Több dedikációja is erre utal. „Fábry Zoltánnak elvtársi üdvözléssel Bpest, 1931. május 9-én, a kobzás napján.” Vagy „Nagy Lajosnak igaz barátsággal és szeretettel, mint Leckéjének jó tanulója. Döntsd ! Bp. 1931. márc. 21.”

RADNÓTI Miklóst, harmadik verseskötetének, a *Lábadozó szélnek* megjelenése előtt megkérdezte egy polgári radikális hetilap szerkesztője — utalva az *Ujmódi pásztorok éneke* elkobzására —, vajon az új kötettem nem lesznek-e bajok. A költő ironikusan válaszolta: „Mielőtt nyomdába adtam volna ezeket a verseket, előbb ügyvéd nézte át!” S a szerkesztő rezignáltan jegyezte meg: „Ime, ide érkezünk a magyar lírával, az Úr 1933, s a magyar sajtószabadság 85. esztendejében. . .” (TOLNAI Gábor: *Vázlatok és tanulmányok.* Bp. 1955. 119. l.)

ILLYÉS Gyula így érzi az „írás szabadságát”:

„Ceruzám homokra rág a papíron,
 — élményeim gyalog, mentemben írom
 nemzetem tenéked! Követi nyomom
 az utókor, s errébb, két csendőr, lovon.”

(*Falukutatás, Két tanya közt* 1937)

„... mint alvó házat acsargó komondor, őrizte tőlem hazámat a cenzor...” írja BENJAMIN László *Egy nemzedék* című költeményében, és máshol még erőteljesebben fejezi ki ezt a gondolatot:

„Magyar költő, szegény — úgy fojtja a szeges fék,
 — gondok és cenzorok — hogy bennszorul dala.
 És azért könyörög, hogy mint Petőfi, essék,
 mert esni kell! — s ne úgy, mint József Attila.
 Ha megszólal rekedt, kettősjelű szavakkal,
 nem jut szilaj dicsőség, csupán kancsal siker.
 S ő bajlódik tovább számokkal és vasakkal;
 reszel vagy összead — s néha uccát seper.”

(*Óda a fiatal költőkhöz*)

Az öncenzúra végülis odavezet, hogy az író még a témaformálás előtt, tudat alatt nyomja el saját „veszedelmes” gondolatait. Mégis: egymásután látnak napvilágot a forradalmi versek, a társadalmi igazságtalanságokat leleplező kiváló regények, elbeszélések, az egész országot megmozgató szociográfiai irodalom. Hiába az öncenzúra, s hiába a fizikai megtorlás, az igazság mindig megtalálja a maga kifejezési formáit.

Az írástudók az írás szabadságát követelik.

„Cimborálj minden feltörő, keserű, bömbölő szóval...”

Ezer fellázadni indult lélek dacos elseje légy! — írja FÜSI József 1933-ban, *Biztató* című versében.

Ahány író s ahány írói egyéniség — annyi formájú, színű és ízű írás, de egy közös bennük: az írás szabadságának követelése azért, hogy méltó módon tölthessék be hivatásukat, a nép szolgálatát.

„Nem lehet írni, ha az élet millió megnyilatkozását el kell kerülni... Nem lehet írni, ha az emberi életjelenségek szociális hátterét, szociológiai összefüggését tilos földeríteni. Nem lehet írni, ha az észrevevés és észrevétetés helyett állandóan a szemethunyás és elhallgatás a kötelező. Nem lehet írni, ha valamely jelenségből következtetéseket vonva, egy hosszú gondolatsornak már az első mondata után meg kell állni. Nem lehet írni, ha az irodalmi mű sorsát meghatározó minden egyes tényezőnek gondolkodása arra van beállítva, hogy csak helyeselje és védje egy bizonyos körülzárt, retrográd világszemléletnek minden egyes rögeszméjét...” így vádol NAGY Lajos *Magyar író* 1929-ben című írásában. (Századunk 1929. július—augusztus)

Cikkek sora tiltakozik PETŐFI tiltása ellen. ILLYÉS Gyula *A betiltott Petőfi* című cikkében felsorolja az újonnan betiltott verseket: *A nap, a Palota és kunyhó, Az országgyűléshez, A XIX. század költőjéhez* és *Az apostol* (ennek „csak” egy része volt tilos), s megállapítja, hogy ezzel a betiltott PETŐFI-versek száma negyvenre emelkedett. „Szellemi integritásukon esett sérelem — írja. Ha van eszköz a szobor-rombolás megakadályozására, kell módot találni az effajta, annál sokkal súlyosabb sérelem meggátolására.”

BÁLINT György BARTÓK Bélára hivatkozik, mikor a népi írók perbefogása kapcsán készült írói kiáltványról ír cikket a *Gondolat*ba. „A magyar nép zenéjének zseniális kutatója nem tudott hallgatni, mikor látta, hogy börtön fenyegeti a magyar nép nyomorának kutatóit.” (*Bartók a népért*. Gondolat. 1937. november) *Hat. eng. költészet* című, élesen ironikus cikkében pedig a cenzúra bornírtságát gúnyolja, idézve MISKOLCZY Ágost főügyészhelyettes vádbeszédében elhangzott szavait: „Ajánlanám azoknak a költőknek, akik társadalmi problémákkal foglalkoznak, olvassák el a Btk-t az ilyen költemények megírása előtt.” S aztán keserű ironiával reagál a felhívásra: „Nagy változást végeredményben ez sem igen jelentene, hiszen az író mielőtt tollat vesz a kezébe, úgyis sokáig gondol a Btk-ra. Egyre többet gondol rá, egyre kevesebb optimizmussal. Valamikor csak az írás témájára kellett gondolnia, a hasonlatokra, a metaforákra, a mondatok ritmikus felépítésére — és ha költő volt — a versmértékre. Most már a „következményekre” is gondol. Természetes, hogy minden írónak fontos, milyen hatása lesz a műnek. Míg ír, valami láthatatlan hallgatóságot érez maga körül, embereket, kik együtt éreznek vele, kik szívesen fogadják, amit ad nekik. A lelkek visszhangjára gondol, mely nélkül szárny-szegetten és reménytelenül hullnak a szavak. Így volt ez mindig. De most már arra is kell gondolnia, milyen lelki rezgéseket vált majd ki műve az ügyészségen. Láthatatlan bírák arcát idézi maga elé, mint a régi költők a múzsa arcát. „Vajon tetszeni fog-e fenn a kúrián?” — kérdi szorongva, míg egy készülő strófa lüktető, eleven anyaga fölé hajol.

Így ír ma majdnem mindenki. Ki tudja, talán csakugyan jó volna, ha a költők átolvasnák a Btk-t az ihlet gyanús és fegyelmezetlen pillanataiban? És ki tudja, akadna talán még biztosabb megoldás is? Mennyivel egyszerűbb volna minden irodalmi kérdés, ha a versek rögtön az ügyészségen készülnének. Igazságügyi tisztviselők írnák a megbízható verseket, *hat. eng. hasonlatokkal*, iktatószámmal és olvashatatlan aláírással a kiadomány hitelül. . .” (*Pesti Napló*. 1933. február 25.)

MÓRICZ Zsigmond pedig néhány évvel később — a *Pesti Napló* 1938. május 5-i számában — ugyanennek a gondolatnak ad kifejezést. „Negyven éve írok, de csak ma jöttem rá, hogy én nem a Múzsza, nem az erkölcsi világrend, nem az abszolút igazság engedélyéből írok, hanem a Vázsonyi János, a Nagy Emil, a Rupert Rezső, a Surgoth Gyula, a Meizner János, meg az Ángyán Béla türelme s jóakarata alapján. . . hogy van az, hogy én hetvenhat könyvet írtam meg s csak most tudom meg, hogy ha eszébe jutott volna egy régi Mikecznek, akkor nem írhattam volna meg éppen azokat a könyveimet, amelyek miatt érdemesnek látszik, hogy írógéphez ültem. . . legnagyobb sajnálatomra az érdekelt fél vagyok, aki egyszerre csak arra ébred, hogy nem otthon a berek, nem idill a csalit, nem boldog fészek a vadon. Hirtelen körülnézek, mint a többi megriasztott vad s minden falevél mögül puskahegyet, minden bokorban géppuskát és minden Kótén ágyúüteget látok s ez mind csak én ellenem van felvonultatva, lövésre készen. . .

Nem ott van a baj, hogy eszmékről az emberek különbözőképpen gondolkodnak, hanem ott, hogy megvan a lehetősége, hogy aki gondolatait szabadon nyilvánítja, azt börtönbe csukják azok, akik saját gondolataik helyett a törvény betűit hangsúlyozzák. . . Nem volna jobb, ha az ügyészek vállalkoznának arra, hogy összeülnek az íróval és közösen megbeszéljük, hogy mit írjon az író?

Esetleg szerzőtársak lennének. Azt úgyis az ügyész tudná legjobban, hogy milyen legyen az a könyv, amely ellen neki nem lesz kifogása.

Így megszűnne az írói felelősség. De nem volna legjobb megszüntetni magukat az írókat? . . .”

VERES Péter Sajtószabadság és nacionalizmus címmel írt nagy cikket ugyanez évben a *Népszava* május elsejei számába. A cikk végén keserűen fakad ki: „Még a tolvajokat és a betörőket is csak megbüntetik, bűnük arányában, de ma már nem húzzák karóba

és nem fojtják a vízbe, csak éppen az író büntetése nincs elintézve az elzárással, hanem egész életére meg akarják bénítani. . . .”

A színes skálát méltó módon fejezhetjük be REMENYIK Zsigmondnak a témába vágó, kéziratban őrzött soraival: „Legnagyobb rövidlátásnak tekintem azt az esetleges kísérletet, amely írótól, gondolkodótól szolgálattelvést, szervilizmust vár el, és követel gazdasági és társadalmi hatalmak irányában, ezáltal alakító erejüktől, sőt mi több, hitelüktől fosztva meg őket, ahelyett, hogy lehetőség és mód adódnék, hogy minden élő embernek kijáró szabadság birtokában éppen a nép, nemzet és végső fokon az egyetemes emberiség javára hasznosíthassák hiteltől meg nem fosztott erőiket. Garanciája ennek a szabadságnak — ha egyáltalán kell garancia — hogy amióta van magyar, európai és világirodalom, íróknak nevezhető írók mindig a társadalmi, gazdasági fejlődés és a dolgozó — akár elnyomott, akár kisemmizett — népesség oldalán állottak. . . .”

Magát az irodalmat is vagy túlbecsülték vagy lebecsülték végletesen. Rettettek tőle, abban a hitben, hogy hatása az igazság és az egyetemes emberi érdekek szolgálatában képes felfordítani és sarkaiból kiemelni a világot, ami nyilvánvalóan esztelen túlbecsülés, — vagy pedig különböző napi követelmények és látszólagos napi szükségletek reklám-szolgálatába állították, semmibevevően. Mindkét felfogás több volt mint tévedés. Az irodalom — már legalább is ami megérdemli ezt a rangot és nevet — sohasem provokált, mindig csak regisztrált. Sohasem végzett kezdeményező aknamunkát, sohasem bujtogatott, csak hangot adott a népesség: a nép, a nemzet és az emberiség ki nem mondott, ha néma és lappangó, de nagyon is élő vágyainak, kívánságainak. Ez volt a feladata és amíg lesz irodalom, mindig ez is marad. Különben mehet zabot hegyezni Kukutyinba, de vele együtt mehet zabot hegyezni egész Európa és az egész emberiség is.”

MARKOVITS GYÖRGYI